

Vrije Universiteit Brussel

Grijs met een kleurtje. Welke wensen hebben ouderen van Turkse en Marokkaanse origine op vlak van vrijetijdsbesteding?

Eindwerk in de Agogische wetenschappen, Sociale Agogiek
Sigrid Van den Fonteyne
Promotor: Prof. dr. Christel Geerts
Organisatie: Forum Etnisch Culturele Minderheden

Academiejaar 2005-2006

WETENSCHAPSwinkel
Brussel

INHOUDSTAFEL

I. Inleiding	4
II. Theoretisch kader	5
1. Allochtone ouderen in Vlaanderen	5
1.1 Begripsafbakening	5
1.2 Migratiegeschiedenis	5
1.3 Allochtone ouderen in cijfers	6
1.4 Maatschappelijke positie	6
1.4.1 Opleiding	7
1.4.2 Arbeidsloopbaan	7
1.4.3 Inkomen	7
1.5 Een specifieke problematiek van allochtone ouderen: het terugkeerdilemma	7
2. Ouderen uit etnisch-culturele minderheidsgroepen	8
2.1 Inleiding	8
2.2 Theorieën rond ouderen uit etnisch-culturele minderheidsgroepen	8
2.2.1 Double jeopardy	8
2.2.2 Age-as-leveler	9
2.2.3 Drie visies op oudere migranten	9
3. Vrijetijd	10
3.1 Begripsafbakening	10
3.2 Vrijetijd in de 21 ^{ste} eeuw	10
3.3 Basiscondities voor vrijetijdsbesteding	11
3.3.1 Verzorgingspositie	11
3.3.2 Het vrij besteedbaar inkomen	11
3.3.3 Omvang en verdeling van vrijetijd	11
3.3.4 Ongelijke vaardigheden en pluriforme leefstijlen	11
3.3.5 Publieke en private context	12
3.3.6 Vrijetijdsaanbod en consumptie	12
3.4 Ongelijkheid en dualisering in de vrijetijd	12
3.5 Ouderen en vrijetijd	12
3.5.1 Theorieën omtrent het activiteitenpatroon van mensen op latere leeftijd	13
3.5.1.1 Disengagement-theorie	13
3.5.1.2 Activity-theorie	13
3.5.1.3 Continuity-theorie	13
3.5.2 Typologie van activiteiten voor ouderen	14
3.5.2.1 Spontaan of georganiseerd	14

3.5.2.2	Traditioneel of vernieuwend	14
3.5.2.3	Begeleiding	15
3.5.3	Barrières m.b.t. vrijetijdsbesteding	15
3.5.4	Invulling van de vrijetijd.....	15
3.6	Allochtone ouderen en vrijetijd.....	16
3.6.1	Inleiding.....	16
3.6.2	Resultaten Vlaams onderzoek.....	16
3.6.3	Resultaten Nederlands onderzoek	17
3.6.4	Aparte vrijetijdsactiviteiten voor allochtone ouderen?	18
4.	Samenvatting	18
III.	Onderzoeksopzet	20
1.	Onderzoeksdoelstelling en onderzoeksvragen	20
2.	Onderzoekstype	20
3.	Onderzoekspopulatie en respondenten	20
4.	Dataverzamelmethode	21
5.	Afname en verwerking van de interviews.....	21
6.	Profiel van de bevoorrechte getuigen	22
IV.	Onderzoeksresultaten	23
1.	Situatieschets van de organisaties.....	23
1.1	Bereik van de organisaties	23
1.2	Communicatie met de ouderen.....	23
1.3	Activiteiten voor de ouderen	24
1.4	Knelpunten.....	24
2.	Huidige vrijetijdsbesteding	25
2.1	Invulling van de vrijetijd	25
2.2	Invulling van de vrijetijd in het verleden	26
2.3	Ervaren ontevredenheid en ongelijkheid	26
2.5	Aanbod	28
3.	Barrières in de vrijetijd.....	28
4.	Denkbeelden over vrijetijd	29
4.1	Vrijetijd, een nieuw gegeven.....	29
4.2	Vrijetijd, tijd voor religie	30
4.3	Religieuze en culturele opvattingen.....	30

5. Wensen en behoeften op vlak van vrijetijd.....	30
5.1 Ontspanning en informatie	30
5.2 Taallesen	31
5.3 Aparte activiteiten voor mannen en vrouwen	32
5.4 Nood aan een georganiseerd aanbod.....	32
6. Een vrijetijdsaanbod uitwerken voor Turkse en Marokkaanse ouderen	32
6.1 Turkse en Marokkaanse ouderen bereiken.....	32
6.2 Begeleiding.....	33
6.3 Specifiek of gescheiden aanbod?	34
6.4 Communicatie tussen autochtone en allochtone ouderen ondersteunen.....	34
6.5 Activiteiten rond cultuur en religie	35
V. Conclusie en beschouwingen	37
VI. Bibliografie.....	41
VII. Bijlagen.....	44

I. INLEIDING

De Vlaamse bevolking begint hoe langer hoe meer te vergrijzen. Men spreekt in deze context vaak over 'de ouderen', als zou het om een ongedifferentieerde, homogene groep gaan. Niets is echter minder waar. Binnen de groep senioren zien we net een grote verscheidenheid omwille van de unieke levensloop die elk van hen aflegde. Doordat ook de allochtone bevolking mee vergrijst krijgen we bovendien te maken met nieuwe subgroepen binnen de ouderenpopulatie (Janssens & Timmerman, 2003).

Men verwacht de komende jaren een toename van het aantal allochtone ouderen. Deze stijging wordt veroorzaakt door twee factoren. Enerzijds neemt de vergrijzing binnen de eerste generatie migranten - zij die naar België kwamen in de jaren 1960 en 1970 - toe. Anderzijds zien we een toenemende inwijking van bejaarde ouders van allochtonen omwille van gezinshereniging (Janssens & Timmerman, 2003; Cuyvers & Kavs, 2001).

Hoewel thema's zoals 'ouderen' en 'allochtonen' in de onderzoekswereld veel aandacht krijgen, constateren we dat er weinig onderzoeksmateriaal voorhanden is omtrent de situatie van senioren van vreemde origine in Vlaanderen. Onderzoek blijft veelal beperkt tot het in kaart brengen van de behoeften van allochtone ouderen aan welzijns- en gezondheidszorg (zie bijvoorbeeld Cuyvers & Kavs, 2001; Berdai, 2005).

In dit onderzoek staat de vrijetijdsbesteding van allochtone ouderen centraal, een thema dat tot hiertoe onderbelicht bleef in de literatuur. De focus ligt meer bepaald op ouderen tussen de 60 en de 65 jaar van Turkse of Marokkaanse origine¹ in Vlaanderen. We onderzoeken hoe de huidige vrijetijdsbesteding van deze mensen eruit ziet en welke wensen zij op vlak van vrijetijd hebben. Er wordt tevens nagegaan welke barrières deze groep ervaart in de context van de vrijetijd.

Talloen (2001) wijst erop dat in onze samenleving cultuurverschillen al te vaak worden teruggebracht tot de meest zichtbare verschillen tussen bevolkingsgroepen: met name taal, godsdienst, familiale waarden en gedragingen. Hij pleit ervoor om cultuurverschillen op gelijke hoogte te brengen met andere verschillen in de samenleving: die tussen mannen en vrouwen, tussen jongeren en ouderen, tussen sociale klassen, enz. Op deze manier worden problemen niet steeds geculturaliseerd. Het kunnen omgaan met verschillen is in dit opzicht veel waardevoller dan het kennen van een andere cultuur, want culturen zijn dynamisch en voortdurend onderhevig aan verandering (Talloen, 2001). Het is belangrijk om hier in het kader van deze studie rekening mee te houden: het zou verkeerd zijn er een stereotiepe visie ten opzichte van de Turkse en Marokkaanse ouderen op na te houden, gezien binnen deze groep mensen de verscheidenheid groot is (geloofsovertuiging, aantal jaar in België, geboortestreek,...).

---

¹ Teneinde de leesbaarheid te bevorderen spreken we afwisselend van Turkse/Marokkaanse ouderen, of senioren van Turkse/Marokkaanse origine. In alle gevallen doelen we hier op ouderen van de eerste generatie die uit Marokko of Turkije afkomstig zijn en in België wonen, ongeacht hun huidige nationaliteit.

II. THEORETISCH KADER

Het theoretisch kader bestaat uit drie delen. In een eerste deel wordt de situatie van allochtone ouderen in Vlaanderen besproken. Nadien komen een aantal theorieën omtrent ouderen uit etnisch-culturele minderheidsgroepen in het algemeen aan bod. Ten slotte wordt het thema vrijetijd uitgediept, waarbij specifieke aandacht gaat naar (allochtone) ouderen en vrijetijd.

1. Allochtone ouderen in Vlaanderen

1.1 BEGRIPSAFBAKENING

Onder allochtonen verstaan we: *"personen die zich legaal in België bevinden, ongeacht of zij de Belgische nationaliteit hebben en aan de volgende voorwaarden voldoen:*

- *minstens één van hun ouders of grootouders is geboren buiten België;*
- *zij bevinden zich in een achterstandspositie vanwege hun etnische afkomst en hun zwakke sociaal-economische situatie"* (Vlaams Minderhedencentrum {VMC}, 2001).

In het decreet van 28 april 1998 inzake het Vlaams Beleid ten aanzien van etnisch-culturele minderheden wordt de allochtone bevolking in Vlaanderen erkend als een etnisch-culturele minderheid (VMC, 2001). Personen van Turkse en Marokkaanse origine vormen de twee grootste etnisch-culturele minderheden in Vlaanderen (Cuyvers & Kavs, 2001). Onder een etnische groep verstaan we een groep personen die verschilt van de rest van de samenleving inzake religie, taal, gewoonten, enz. Een etnische groep kan een minderheidsgroep zijn, in het geval de leden van de groep geconfronteerd worden met vooroordelen en discriminatie (Harris, 1990).

Het begrip allochtone ouderen kan gedefinieerd worden als volgt: *"ouderen die omwille van hun etnische achtergrond of minderheidspositie een aantal specifieke noden en behoeften hebben die verschillen van de noden en behoeften van de Vlaamse ouderen"* (Cuyvers & Kavs, 2001, p.6). Deze mensen, die omwille van hun etnische of culturele afkomst met uitsluiting en achterstelling te maken krijgen, behoren dus tevens tot de groep etnisch-culturele minderheden in Vlaanderen (Talloen, 2001).

Voor dit onderzoek richten wij ons meer bepaald op de allochtone ouderen van Turkse of Marokkaanse origine (ongeacht nationaliteit), die zich in de leeftijdscategorie van 60 tot 65 jaar bevinden, en woonachtig zijn in Vlaanderen.

1.2 MIGRATIEGESCHIEDENIS

Teneinde een beeld te kunnen krijgen van de huidige populatie allochtone ouderen, dienen we te weten hoe deze mensen in ons land terechtgekomen zijn. Hiertoe blikken we kort terug op de migratiehistoriek van België.

Na de Tweede Wereldoorlog was er in België grote nood aan arbeidskrachten. Daarom ging men over tot de rekrutering van goedkope gastarbeiders uit het buitenland. Aanvankelijk kwamen deze vooral uit Italië, Spanje, Griekenland en Portugal. In de jaren zestig, die gekenmerkt werden door economische hoogconjunctuur, ging de Belgische regering ook over tot het rekruteren van arbeiders uit Noord-Afrika en Turkije. Toen in de jaren zeventig een economische crisis plaatsvond en de werkloosheid in ons land toenam, werd de migratie afgeremd. In 1974 volgde een totale migratiestop in alle lidstaten van de Europese Economische Gemeenschap.

Vanaf dat moment kwam een tweede migratiegolf op gang, namelijk deze via de gezinshereniging. De vrouwen en kinderen van de mannelijke gastarbeiders kwamen deze in ons land vervoegen. Het verblijf van deze zogeheten eerste generatie allochtonen in België kreeg hoe langer hoe meer een definitief karakter (Berdaï, 2005; "BME-elders," 2004; Cuyvers & Kav, 2001; VMC, 2001).

Behalve de groep allochtone ouderen bestaande uit arbeidsmigranten die reeds dertig jaar of meer in ons land verblijven, is er ook een groep allochtone senioren die pas recentelijk naar België zijn gekomen. Deze groep wordt gevormd door zestigplussers die altijd in Marokko of Turkije gewoond hebben en nu migreren om zich hier door hun kinderen te kunnen laten verzorgen (Cuyvers & Kav, 2001).

1.3 ALLOCHTONE OUDEREN IN CIJFERS

Op 1 januari 2004 bedroeg de totale populatie 60 tot 65 jarigen in het Vlaams Gewest 598.998 personen. Voor het Brussels Hoofdstedelijk Gewest waren dat er 82.188. Respectievelijk 26.256 en 19.248 personen van deze groep 60-65 jarigen bezaten niet de Belgische nationaliteit. Van deze laatste categorie waren er in het Vlaams Gewest 1772 mensen met de Turkse en 2038 mensen met de Marokkaanse nationaliteit. In het Brussels Hoofdstedelijk Gewest waren dat er respectievelijk 1070 en 3138 (Federale Overheidsdienst {FOD}, 2004). Deze cijfers zijn niet representatief voor de totale populatie ouderen van Turkse of Marokkaanse afkomst, aangezien een deel van hen zich liet naturaliseren.

Er wordt de komende jaren een toename van het aantal allochtone ouderen verwacht, omwille van twee factoren. Enerzijds neemt de vergrijzing binnen de eerste generatie migranten - zij die naar België kwamen in de jaren 1960 en 1970 - toe. Anderzijds zien we een toenemende inwijking van bejaarde ouders van allochtonen omwille van gezinshereniging (Janssens & Timmerman, 2003; Cuyvers & Kav, 2001).

1.4 MAATSCHAPPELIJKE POSITIE

We schetsen de maatschappelijke positie van de Turkse en Marokkaanse ouderen aan de hand van drie factoren: met name opleiding, arbeidsloopbaan en inkomen.

1.4.1 Opleiding

Het opleidingsniveau van Turkse en Marokkaanse ouderen is over het algemeen erg laag. De meerderheid van de mannen en vrijwel alle vrouwen hebben nooit onderwijs genoten. Dit is niet verrassend gezien het feit dat zij meestal afkomstig zijn uit plattelandsgebieden in Marokko of Turkije, waar de mogelijkheid tot het volgen onderwijs in hun kindertijd beperkt was (Dagevos, 2001a; Schellingerhout, 2004). Naast een laag opleidingsniveau heeft deze groep ouderen een beperkte kennis van de Nederlandse taal (Veraert, 1998).

1.4.2 Arbeidsloopbaan

De beroepsloopbaan van de eerste generatie Turkse en Marokkaanse mannen in ons land is weinig rooskleurig. Toen zij als gastarbeiders naar België kwamen, werden ze vooral ingeschakeld voor laaggeschoold werk. De meerderheid is er niet in geslaagd zijn positie op de arbeidsmarkt te verbeteren. Omdat zij overwegend laaggeschoolde arbeiders zijn, kwamen ze uiterst vaak terecht in een situatie van langdurige werkloosheid. Wat betreft de vrouwen van de eerste generatie, heeft de overgrote meerderheid nooit buitenshuis gewerkt (Cuyvers & Kavs, 2001; Dagevos, 2001a).

1.4.3 Inkomen

Oudere Turkse en Marokkaanse vrouwen zijn op financieel vlak doorgaans volledig afhankelijk van hun echtgenoot. Omdat zij gedurende hun leven zelden buitenshuis werkzaam zijn geweest hebben zij eigenlijk nooit over een eigen inkomen beschikt. Bij de mannen is de inkomenspositie een rechtstreekse afspiegeling van hun arbeidsmarktpositie. Gegeven het feit dat zij steeds een lage positie hebben ingenomen op die arbeidsmarkt en vaak het slachtoffer geweest zijn van langdurige werkloosheid, is hun financiële positie op latere leeftijd eerder zwak (Cuyvers & Kavs, 2001; Dagevos, 2001a). We vinden allochtone ouderen over het algemeen dan ook terug in de laagste inkomenscategorieën (Talloen, 1999).

1.5 EEN SPECIFIEKE PROBLEMATIEK VAN ALLOCHTONE OUDEREN: HET TERUGKEERDILEMMA

Gezien de ongunstige maatschappelijke positie van Turkse en Marokkaanse ouderen in onze samenleving, zou men kunnen verwachten dat deze senioren de wens koesteren om terug te keren naar hun land van herkomst (Dagevos, 2001a). Oorspronkelijk was dit ook de bedoeling. De Marokkaanse en Turkse gastarbeiders die in de jaren zestig naar België kwamen, gingen er – net als de Belgen – vanuit dat ze na een aantal jaar terug zouden gaan naar hun vaderland. Hun doel was om hier op korte tijd veel geld te verdienen. Dit bleek echter moeilijker dan verwacht, en daarom werden vrouw en kinderen eveneens naar het gastland overgebracht. Na de gezinshereniging was er telkens opnieuw een reden om de remigratie uit te stellen ("BME-elders," 2004; Cuyvers & Kavs, 2001; Janssens & Timmerman, 2003).

Uit de bevindingen van Janssens en Timmerman (2003) blijkt dat allochtone ouderen nog steeds te kampen hebben met het terugkeerdilemma. Enerzijds hopen zij ooit definitief terug te keren naar

hun land van herkomst. Anderzijds zijn deze ouderen om verscheidene redenen gebonden aan België.

De belangrijkste reden om hier te blijven zijn de kinderen en kleinkinderen. Verder vormt het goed uitgebouwde systeem van sociale zekerheid in België een reden om de terugkeer uit te stellen. Tenslotte speelt ook het feit dat de allochtone ouderen vervreemd zijn geraakt van hun land van herkomst een rol. De dorpen waaruit ze 30-40 jaar geleden vertrokken zijn, zijn intussen veranderd en stemmen niet meer overeen met het beeld dat de allochtone ouderen ervan hebben ("BME-elders," 2004).

Het terugkeerdilemma heeft een aantal implicaties voor de leefsituatie van allochtone ouderen. Omdat ze hun verblijf als tijdelijk beschouwen, wensen ze niet te investeren in hun huidige levensomstandigheden. Door het terugkeerdilemma hebben de meeste ouderen zelden een realistische kijk op hun toekomst. Ze durven niet serieus over de toekomst na te denken, omdat ze schrik hebben dat ze hun droom van een definitieve terugkeer naar hun herkomstland dan zullen moeten opgeven. Momenteel pendelen de ouderen, bij wijze van voorlopige oplossing, heen en weer tussen België en hun thuisland (Cuyvers & Kavs, 2001).

2. Ouderen uit etnisch-culturele minderheidsgroepen

2.1 INLEIDING

Zoals gezegd behoren allochtone ouderen tot de etnisch-culturele minderheidsgroepen in Vlaanderen (Talloen, 2001). Ouderen uit etnisch-culturele minderheidsgroepen hebben andere culturele en religieuze waarden dan die die in het gastland gebruikelijk zijn. Mogelijk hebben zij daarom andere behoeften dan hun leeftijdsgenoten die niet tot een etnisch-culturele minderheid behoren. Ze krijgen verder af te rekenen met een aantal specifieke problemen: moeilijkheden met de taal van het gastland, negatieve houdingen, isolatie, onderconsumptie van bepaalde diensten en een gebrek aan kennis van de bestaande voorzieningen en diensten voor ouderen (Tinker, 1997). In wat volgt worden de voornaamste bevindingen uit de literatuur over deze groep ouderen kort besproken.

2.2 THEORIEËN ROND OUDEREN UIT ETNISCH-CULTURELE MINDERHEIDSGROEPEN

2.2.1 Double jeopardy

Volgens de double jeopardy hypothese krijgt een persoon die behoort tot verschillende minderheidsgroepen, af te rekenen met meerdere vormen van discriminatie tegelijkertijd. Oudere migranten worden volgens deze theorie geconfronteerd met zowel discriminatie omwille van hun afkomst als discriminatie omwille van hun ouderdom. Wanneer migranten verouderen komen zij aldus in een nadelige positie terecht (Blakemore & Boneham, 1994; Ferraro & Farmer, 1996; Dowd & Bengston, 1978).

2.2.2 Age-as-leveler

De double jeopardy hypothese wordt tegengesproken door de age-as-leveler theorie. Deze stelt dat personen die deel uitmaken van een minderheidsgroep juist beter af zijn op latere leeftijd. Migranten ontwikkelen tijdens hun leven strategieën om raciale discriminatie het hoofd te bieden. Deze strategieën helpen hen bij het ouder worden om te gaan met discriminatie omwille van hun leeftijd (Ferraro & Farmer, 1996).

2.2.3 Drie visies op oudere migranten

Blakemore en Boneham (1994, 1999) ontwikkelden drie visies op ouderen uit etnische minderheidsgroepen. Deze visies zijn gebaseerd op veelvoorkomende denkbeelden omtrent allochtone ouderen binnen de sociale gerontologie en de gezondheids- en welzijnsvoorzieningen:

Volgens de visie van de 'self-reliant pioneer' worden allochtone ouderen eerder beïnvloed door de heersende normen en verwachtingen van de eigen culturele gemeenschap, dan door die van het gastland. Men gaat ervan uit dat deze ouderen sterke banden met de eigen cultuur en het land van herkomst behouden. Ze zorgen op latere leeftijd voor zichzelf of doen beroep op diensten binnen de eigen gemeenschap. Dit laatste kan echter ook het gevolg zijn van het feit dat deze ouderen geen toegang vinden tot diensten buiten hun gemeenschap.

De visie van de 'gradually adjusting migrant' veronderstelt daarentegen integratie. Men gelooft dat oudere migranten gaandeweg de banden met de eigen cultuur zullen verliezen en zich zullen aanpassen aan de cultuur van het gastland. In deze visie schuilt echter het gevaar dat men oudere migranten die er niet in geslaagd zijn zich te integreren hiervoor zelf verantwoordelijk stelt, zonder rekening te houden met de barrières binnen de cultuur van het gastland die integratie bemoeilijken.

De derde visie is die van de 'passive victims'. Deze visie duwt oudere migranten in een slachtofferrol, en stelt dat hun achtergestelde positie het gevolg is van discriminatie en uitsluiting. Deze visie kan leiden tot stereotiepe denkbeelden omtrent allochtone ouderen - als zijnde hulpeloze, afhankelijke ouderen - en houdt geen rekening met mensen die er wel in geslaagd zijn discriminatie en uitsluiting te overwinnen.

Hoewel elke visie een kern van waarheid bevat, dient men kritisch te blijven: het zou verkeerd zijn zonder meer één visie te aanvaarden als de enige juiste. Bovendien kunnen er aspecten van de drie verschillende visies tegelijkertijd van toepassing zijn op één oudere (Blakemore en Boneham, 1994).

We wensen geen standpunt in te nemen inzake de verschillende theoretische invalshoeken omtrent ouderen uit etnisch-culturele minderheden die hierboven werden besproken, omdat we de overtuiging delen dat men oudere migranten niet allemaal over dezelfde kam mag scheren. Zoals

in de inleiding reeds werd aangegeven zijn culturen dynamisch en willen we de oudere allochtonen niet in hokjes plaatsen.

3. Vrijetijd

3.1 BEGRIPSAFBAKENING

Aangezien het fenomeen vrijetijd vanuit verscheidene invalshoeken bestudeerd is geweest, bestaan er een heleboel definities van vrijetijd. De betekenis van het begrip is bovendien uiterst persoons- en contextgebonden. Een éénduidige definitie van vrijetijd die op alle mogelijke situaties van toepassing is, is daarom onbestaande (van der Poel, 1999).

Wanneer we toch een afbakening van het begrip vrijetijd willen hanteren, dient er rekening gehouden te worden met een aantal elementen. Eerst en vooral mag vrijetijd niet zomaar worden opgevat als alles wat niet-arbeid is. Verder hangt de vormgeving van de vrijetijd af van de verzorgingspositie die een persoon inneemt. Bij elke verzorgingspositie horen een aantal verwachtingen die bepalen wat wel en niet aanvaardbaar is op vlak van vrijetijd. Onderzoek naar vrijetijd moet tevens steeds los staan van morele oordelen omtrent vrijetijdsactiviteiten (Beckers & van der Poel, 1990).

Voor dit onderzoek wordt de voorkeur gegeven aan de definitie van Knulst: "*Vrijtijdsbesteding is (...) een verzamelnaam voor activiteiten die niet tot arbeid, onderwijs, huishouding en fysieke behoeftenbevrediging kunnen worden gerekend*" (van der Poel, 1999, p.19). Deze definitie houdt rekening met het feit dat vrijetijd meer is dan niet-arbeid en is van toepassing op alle personen, ongeacht leeftijd of verzorgingspositie. Bovendien geeft deze definitie de ruimte om het begrip vrijetijd alsnog binnen bepaalde grenzen op eigen wijze in te vullen.

3.2 VRIJETIJD IN DE 21STE EEUW

De sector van de vrijetijd wint steeds meer aan belang (van den Broek, 2003). Met dit toenemende belang gaan een aantal trends gepaard. In de eerste plaats merken we een democratisering op binnen de vrijetijdssector. Indien men bereid is te betalen, zijn vrijetijdsgoederen en -diensten in principe toegankelijk voor iedereen (Beckers & van der Poel, 1990). Het aanbod aan vrijetijdsvoorzieningen raakt steeds meer gecommmercialiseerd. Er wordt in dit verband gesproken van vermarkting, daar het vrijetijdsaanbod steeds vaker in handen is van de markt i.p.v. de overheid (Corijn, 2000). De keerzijde van de commercialisering is echter dat vrijetijd voor sommige inkomensgroepen onbetaalbaar wordt (van den Broek, 2003). De democratisering en vermarkting gaan gepaard met een professionalisering van het vrijetijdsaanbod (Corijn, 2000; van den Broek, 2003). Verder zien we een toenemende hang naar privatisering. De vrijetijd wordt meer en meer thuis gependend, alwaar men zorg- en vrijetijdsactiviteiten makkelijker kan combineren

(Beckers & van der Poel, 1990; Corijn, 2000). We stellen ook een diversificatie van de vrijetijdsbesteding vast. De consument heeft een grotere keuzevrijheid en wordt als het ware een vrijetijdsomnivoor. Het uitoefenen van een beperkt aantal activiteiten wordt vervangen door de deelname aan een brede waaier aan activiteiten (Beckers & van der Poel, 1990; van den Broek & de Haan, 2003). Tot slot doet zich een toenemende individualisering voor. Mensen gaan op vlak van vrijetijdsbesteding hun eigen voorkeuren en belangen centraal stellen (Beckers & van der Poel, 1990).

3.3 BASISCONDITIES VOOR VRIJETIJD SBESTEDING

Tijd en geld blijken de voornaamste voorwaarden voor vrijetijd te zijn (Corijn, 2000). Beckers en van der Poel (1990) onderscheiden zes basiscondities voor vrijetijdsbesteding:

3.3.1 Verzorgingspositie

Er is een sterke samenhang tussen de manier waarop iemand in zijn levensonderhoud voorziet en de vrijetijdsbesteding. Naargelang de verzorgingspositie die een persoon inneemt, bevindt deze zich voor, in, voorbij of naast het spitsuur van het leven. Afhankelijk van de plaats die men heeft t.o.v. het spitsuur van het leven, varieert het vrijetijdsbestedingspatroon. Personen boven de 55 jaar behoren overwegend tot de categorie van de mensen voorbij het spitsuur van het leven. Dit houdt in dat zij niet langer (voltijds) werken en over veel vrijetijd beschikken. (Corijn, 2000). Ondanks dit feit ondervinden ouderen vaak belemmeringen m.b.t. vrijetijdsbesteding. Deze belemmeringen komen o.m. voort uit een afname in inkomen (Abrams, 1995). Hoewel ouderen veel zeggenschap hebben over de eigen tijdsbesteding, hebben zij dus dikwijls niet de mogelijkheden om de gewenste tijdsbesteding te realiseren (Beckers & van der Poel, 1990).

3.3.2 Het vrij besteedbaar inkomen

Het vrij besteedbare inkomen is dat deel van het inkomen dat overblijft na de vaste uitgaven, en dus kan besteed worden aan o.a. vrijetijdsactiviteiten (Beckers & van der Poel, 1990). De laatste jaren is de keuzevrijheid op de vrijetijdsmarkt toegenomen, maar dit veronderstelt wel een grotere koopkracht van de vrijetijdsconsument (van den Broek & de Haan, 2003).

3.3.3 Omvang en verdeling van vrijetijd

De hoeveelheid vrijetijd blijkt de voorbije eeuw sterk te zijn toegenomen. Vrijetijd concentreert zich bovendien steeds meer in de derde levensfase omdat mensen steeds ouder worden (Beckers & van der Poel, 1990).

3.3.4 Ongelijke vaardigheden en pluriforme leefstijlen

Lichamelijke en mentale vaardigheden bepalen in niet onbelangrijke mate het uitzicht van de vrijetijdsbesteding (Beckers & van der Poel, 1990). Bij ouderen kan een verslechtering in

gezondheid, zowel van de echtgeno(o)t(e) als zichzelf, een belemmering vormen bij het uitoefenen van bepaalde activiteiten. Een laag opleidingsniveau kan eveneens een hindernis zijn, net zoals angst om zich - vooral 's avonds - buitenshuis te begeven (Abrams, 1995).

3.3.5 Publieke en private context

Het hebben van een sociaal netwerk speelt een belangrijke rol bij de vormgeving van de vrijetijd (Beckers & van der Poel, 1990). Beperkte sociale contacten kunnen voor ouderen een reden zijn om niet deel te nemen aan bepaalde vrijetijdsactiviteiten (Abrams, 1995).

3.3.6 Vrijetijdsaanbod en consumptie

De manier waarop mensen hun vrijetijd doorbrengen is tenslotte ook afhankelijk van het bestaande aanbod. De laatste decennia heeft zich een diversificatie in de vrijetijdsbesteding voorgedaan: mensen hebben een grotere keuze aan activiteiten dan vroeger (Beckers & van der Poel, 1990). Het aanbod aan vrijetijdsactiviteiten is tevens sterk gecommmercialiseerd geworden (Corijn, 2000).

3.4 ONGELIJKHEID EN DUALISERING IN DE VRIJETIJD

Bevolkingsgroepen die over een laag inkomen of opleidingsniveau beschikken, hebben in hun vrijetijd over het algemeen minder ontspannings- en ontplooiingskansen. Ongelijkheid in de vrijetijd blijkt een sterke samenhang te vertonen met ongelijkheid op het gebied van inkomen, onderwijs en kansen op de arbeidsmarkt (Beckers & van der Poel, 1990). Ongelijkheid op vlak van vrijetijd heeft zowel materiële als culturele oorzaken. Tot de materiële oorzaken behoren tijd en geld; tot de culturele behoren percepties van wat gepast vrijetijdsgedrag is voor leden van een bepaalde groep. Spreken over gelijkheid in de vrijetijd betekent blind zijn voor materiële ongelijkheden en culturele opvattingen eigen aan bepaalde groepen (Clarke & Critcher, 1995).

Corijn (2000) stelt op vlak van vrijetijdsactiviteiten een belangrijke non-participatie vast. Deze is te wijten aan ongewilde, externe factoren, zoals een gebrek aan tijd en geld. De non-participatie wijst in de richting van een dualisering in de samenleving op vlak van de vrijetijdsbesteding.

3.5 OUDEREN EN VRIJETIJD

Ouder worden gaat over het algemeen gepaard met een afname van arbeid ten voordele van de vrijetijd. Vrijetijd biedt voor veel ouderen dan ook een mogelijkheid om betekenis te geven aan het leven (Moody, 1998).

3.5.1 Theorieën omtrent het activiteitenpatroon van mensen op latere leeftijd

3.5.1.1 Disengagement-theorie

Volgens de disengagement-theorie gaat veroudering onvermijdelijk gepaard met een proces van onthechting (Smolenaars, 1999). Het oudere individu en de samenleving groeien steeds verder uit elkaar, o.m. omdat de oudere niet meer participeert op de arbeidsmarkt (Estes, Biggs & Phillipson, 2003). Wanneer men ouder wordt zal men steeds minder activiteiten ontplooiën omdat mentale en fysieke capaciteiten afnemen. Dit wordt als positief ervaren omdat ouderen op deze manier afstand kunnen nemen van de veeleisende maatschappelijke rollen in de samenleving en jongeren de kans geven hun plaats in te nemen (Smolenaars, 1999). Het proces van onthechting is dus functioneel en komt zowel oudere als samenleving tegemoet (Moody, 1998).

Toch blijkt dat de meerderheid van de ouderen niet zomaar activiteiten stopzet. Zolang mensen in staat zijn een bepaalde activiteit uit te voeren, zullen zij dit blijven doen. Wanneer men een belemmering ervaart die het uitoefenen van een activiteit bemoeilijkt, zal men dit in de mate van het mogelijke trachten te compenseren. Een afname in vrijetijdsparticipatie op latere leeftijd zal eerder het gevolg zijn van een lager inkomen, een zwakkere gezondheid of minder sociale contacten dan van de leeftijd zelf (Moody, 1998).

3.5.1.2 Activity-theorie

De activity-theorie spreekt de disengagement-theorie radicaal tegen. Zij stelt namelijk dat naarmate een individu actiever is, de ervaren levenstevredenheid groter zal zijn (Moody, 1998). Teneinde deel te blijven uitmaken van de samenleving, zullen ouderen continu activiteiten ontplooiën (Smolenaars, 1999). Wanneer zij belemmerd worden in het uitvoeren van bepaalde activiteiten, zullen zij hiervoor alternatieven ontwikkelen of nieuwe activiteiten beginnen (Moody, 1998; Tinker, 1997).

3.5.1.3 Continuity-theorie

De continuity-theorie leunt sterk aan bij bovenstaande activity-theorie. Volgens deze theorie zullen mensen die verouderen dezelfde activiteiten blijven uitoefenen als op jongere leeftijd. Het ouder worden is dus een voortzetting van de vroegere levensstijl (Moody, 1998).

Dat de activity-theorie en de continuity-theorie op veel bijval kunnen rekenen, mag blijken uit het feit dat er een groot aanbod bestaat aan activiteiten specifiek gericht op senioren (Moody, 1998). Volgens Corijn (2000) is er een verhoogde deelname aan vrijetijdsactiviteiten binnen de groep 55-plussers merkbaar. Hij geeft wel aan dat er vanaf de leeftijd van 65 jaar opnieuw een daling plaatsvindt in het aantal vrijetijdsactiviteiten. Dit wil evenwel niet zeggen dat 65-plussers stilzitten: uit het Leefsituatie-Onderzoek Vlaamse Ouderen (Houben, Audenaert & Mortelmans, 2004) komt naar voren dat de huidige generatie ouderen op hun 65ste vaak nog erg actief is. Het Vlaams welzijnsbeleid pleit dan ook voor een 'actieve ouderdom'.

3.5.2 Typologie van activiteiten voor ouderen

Activiteiten kunnen verschillende eigenschappen bezitten. Deze eigenschappen kunnen een activiteit bij ouderen succesvol maken of net onpopulair (Reed, Stanley & Clark, 2004).

3.5.2.1 Spontaan of georganiseerd

Een eerste eigenschap betreft de oorsprong van de activiteit: deze kan spontaan of georganiseerd ontstaan zijn. In het geval een activiteit spontaan tot stand komt - vb. wanneer mensen samenkomen en beslissen om iets te doen - heeft dit het voordeel dat zij gewenst is en ouderen niet het gevoel hebben dat zij wordt opgedrongen (Reed, Stanley & Clark, 2004). Informele, spontaan tot stand gekomen activiteiten blijken positieve effecten te hebben op levenstevredenheid en welzijn (McPherson, 1991). Echter, wanneer mensen goede ideeën hebben, maar het hen aan middelen ontbreekt, zullen er geen activiteiten plaatsvinden. Een ander nadeel is dat spontaan ontstane activiteiten op onregelmatige basis plaatsvinden en aldus geen structuur geven aan het leven. Verder kunnen spontaan in het leven geroepen activiteiten voor verrassingen zorgen wanneer blijkt dat bijvoorbeeld een toneelzaal niet aangepast is aan mensen die slecht ter been zijn. Georganiseerde activiteiten kunnen hier een oplossing bieden: het vooraf plannen van een activiteit zorgt ervoor dat bijvoorbeeld transport en tickets reeds voorzien zijn. Plannen staat echter gelijk met verantwoordelijkheden en dit kan voor sommige mensen stress teweeg brengen. Activiteiten die georganiseerd worden door een buitenstaander (vb. een seniorencentrum) kunnen deze stress wegnemen, maar hebben dan weer als nadeel dat de ouderen ook de controle over de activiteit uit handen moeten geven (Reed, Stanley & Clark, 2004).

3.5.2.2 Traditioneel of vernieuwend

Een activiteit kan ten tweede traditioneel of vernieuwend zijn. Traditionele activiteiten - vb. bowlen, stijldansen - bieden het voordeel dat mensen weten wat hen te wachten staat en op basis van deze kennis kunnen beslissen al dan niet deel te nemen. Traditionele activiteiten sluiten aan bij de continuity-theorie, in die zin dat men verderbouwt op interesses die reeds het hele leven aanwezig waren, i.p.v. daar plots veranderingen in te brengen. Een minpunt is wel dat traditionele activiteiten oudere mensen in stereotiepe hokjes kunnen duwen (Reed, Stanley & Clark, 2004). Het resultaat is dan een self-fulfilling prophecy, waarbij het beeld dat men van ouderen heeft bevestigd wordt (McPherson, 1991). Vernieuwende activiteiten - vb. zeilen - kunnen een uitdaging met zich meebrengen en ook de bestaande verwachtingen rond ouderen in vraag stellen. Deze activiteiten geven senioren de kans nieuwe capaciteiten bij zichzelf te ontdekken, en gaan in tegen de idee van veroudering als een proces van onthechting (disengagement-theorie). Er moet wel rekening gehouden worden met het feit dat zulke vernieuwende activiteiten vaak met een drempel gepaard gaan die ouderen tegenhoudt om te participeren. Deze kan weggenomen worden door bijvoorbeeld een sportactiviteit te laten leiden door een ouder persoon i.p.v. door een jonge energieke fitness-instructor (Reed, Stanley & Clark, 2004).

3.5.2.3 Begeleiding

Tot slot kan een activiteit wel of niet door een ouder persoon begeleid worden. Zoals gezegd kan de eerste situatie een drempelverlagend effect hebben (Reed, Stanley & Clark, 2004).

3.5.3 Barrières m.b.t. vrijetijdsbesteding

McPherson (1991) vermeldt verschillende barrières die ouderen kunnen ondervinden m.b.t. vrijetijdsbesteding. Deze barrières situeren zich op individueel en maatschappelijk niveau. Op individueel niveau kunnen er barrières bestaan als gevolg van persoonlijke factoren – vb. gebrek aan interesse in vrijetijdsactiviteiten – en als gevolg van het verouderen – vb. zwakke gezondheid of het verlies van een partner. Op maatschappelijk niveau kunnen er barrières zijn als gevolg van een gebrek aan kennis over vrijetijdsactiviteiten, een gebrek aan vrijetijdsvoorzieningen voor een bepaalde gemeenschap of voor ouderen in het algemeen, foutieve opvattingen over de behoeften van ouderen op vlak van vrijetijd, angst om buiten te komen en culturele waarden. Het wegwerken van deze barrières is volgens McPherson in het bijzonder belangrijk voor ouderen van een andere culturele achtergrond.

3.5.4 Invulling van de vrijetijd

Het zou verkeerd zijn om er stereotiepe denkbeelden op na te houden over hoe ouderen hun vrijetijd doorbrengen. Leeftijd alleen is op zich immers geen goede voorspeller van de wijze waarop mensen hun vrijetijd spenderen (Moody, 1998). Bovendien is het traditionele beeld van activiteiten voor senioren - zoals kaarten, bingo en koffiekranstjes - voorbijgestreefd. Er doen zich veelal nieuwe trends voor en daarenboven zijn individuele verschillen op vlak van activiteiten groot (Houben, Audenaert & Mortelmans, 2004; Moody, 1998).

Toch zouden we een globaal beeld willen schetsen van de meest voorkomende activiteiten die senioren in hun vrijetijd ondernemen. Op deze manier kunnen we meer inzicht verwerven in de mate waarin het activiteitenpatroon van Turkse en Marokkaanse ouderen in Vlaanderen verschilt van dat van andere senioren.

Wandelen of fietsen, op café of restaurant gaan, reizen en excursies maken, tuinieren en luisteren naar radio of muziek blijken de meest frequent uitgeoefende activiteiten voor de meerderheid van de ouderen (Houben, Audenaert & Mortelmans, 2004). Tinker (1997) vermeldt televisie kijken als populair tijdverdrijf voor mensen boven de 60. Het feit dat ouderen veel voor televisie zitten valt echter veeleer toe te schrijven aan de vrijgekomen tijd, dan aan de kwaliteit van de programma's (Corijn, 2000).

Ongeveer 3/5 van de respondenten die ondervraagd werden door Konickx, Verté en Ponjaert-Kristoffersen (1997) besteden veel tijd aan een bepaalde hobby of activiteit. De hobby's die op de meeste bijval kunnen rekenen zijn sportactiviteiten - voornamelijk wandelen en fietsen - en tuinieren.

Meer dan de helft van de ouderen (55%) blijkt lid te zijn van een vereniging. 3/4 van deze groep neemt ook effectief deel aan activiteiten van die vereniging (Houben, Audenaert & Mortelmans, 2004). Tenslotte nemen sociale contacten een belangrijke plaats in in het leven van senioren: aan

op bezoek gaan bij vrienden, babbelen en telefoneren wordt gemiddeld vier uur per week tijd besteed (Tinker, 1997). Voor de meeste activiteiten, met uitzondering van kaarten en gezelschapsspelen, neemt de participatie met de leeftijd af (Houben, Audenaert & Mortelmans, 2004).

3.6 ALLOCHTONE OUDEREN EN VRIJETIJD

3.6.1 Inleiding

Sociaal-demografische factoren, zoals etniciteit, kunnen een belangrijke invloed uitoefenen op het vrijetijdsgedrag en de vrijetijdsvoorkeuren van mensen. Toch wordt etniciteit zelden in acht genomen wanneer er onderzoek gedaan wordt naar ouderen en vrijetijd. De waarden, tradities en opvattingen betreffende vrijetijd die vooral oudere migranten van de eerste generatie erop nahouden, kunnen nochtans erg verschillen van die van de ouderen van het gastland. Hun noden en ervaringen op latere leeftijd zijn tevens anders dan die van hun leeftijdsgenoten, zowel omwille van economische als culturele redenen (McPherson, 1991).

In dit onderzoek zal er daarom dieper worden ingegaan op Turkse en Marokkaanse senioren en vrijetijdsbesteding. In Vlaanderen werd er tot hiertoe nog geen onderzoek rond deze thematiek gevoerd. In een aantal studies omtrent de zorgbehoeften van allochtone ouderen is wel kort ingegaan op het thema vrijetijd. De resultaten blijven echter vaag en vragen om uitgebreider onderzoek. In Nederland staat men al iets verder met betrekking tot dit onderwerp. Toch luidt ook daar de vraag naar meer informatie (zie vb. Dagevos, 2001b).

3.6.2 Resultaten Vlaams onderzoek

Allochtone ouderen blijken, net als autochtone, een risicogroep te vormen wat betreft isolatie van de samenleving. Bovendien blijkt er een gebrek aan een degelijk georganiseerd vrijetijdsaanbod voor deze mensen (Cuyvers & Kavs, 2001). Het project 'Ouder worden in Vlaanderen²' bracht in Oost-Vlaanderen aan het licht dat Turkse en Maghrebijnse ouderen nood hebben aan een dienstencentrum waar ze samen met autochtone ouderen kunnen participeren aan activiteiten (Talloen, 2001).

Er bestaat momenteel nog geen informatie in Vlaanderen over de manier waarop deze groep hun vrijetijd doorbrengt. Wel is reeds duidelijk dat de meeste bejaarde allochtonen niet zijn aangesloten bij een vereniging. Buitenshuis zijn vooral de kerk/moskee en in mindere mate de zelforganisaties een populaire vorm van vrijetijdsbesteding. Verder nemen familiale activiteiten en bezoeken een belangrijke plaats in in het leven van deze senioren. Een meerderheid van de allochtone ouderen vraagt om meer cultuursensitieve vrijetijds mogelijkheden (het is niet duidelijk

---

² Dit is een project dat allochtone ouderen wil informeren over de Vlaamse ouderenzorg, via een zestal voorlichtingssessies voor maximaal 20 deelnemers. Organisaties kunnen beroep doen op een kant en klaar pakket (vandaar ook de naam 'kofferproject') waarmee ze binnen de eigen werking de sessies kunnen organiseren (Talloen, 1999).

wat hiermee bedoeld wordt). 3/4 van de ouderen van buitenlandse origine die bevestigd werden door Berdai signaleert de behoefte aan ontspanning om isolement tegen te gaan, en ondervindt een drempel met betrekking tot de toegankelijkheid van vrijetijdsactiviteiten (Berdai, 2005).

De bevoorrechte getuigen die door Cuyvers en Kavs (2001) bevestigd werden in hun onderzoek omtrent de behoeften van allochtone ouderen aan welzijns- en gezondheidsvoorzieningen, geven aan dat dienstcentra hun activiteitsaanbod zouden kunnen afstemmen op allochtone ouderen om het vrijetijdsprobleem op te lossen. Verder zouden buurtcentra en zelforganisaties deze rol kunnen vervullen. Hierbij zou men moeten uitgaan van de wensen en behoeften van deze mensen. Het zijn precies deze wensen en behoeften waar we met dit onderzoek meer over te weten willen komen.

3.6.3 Resultaten Nederlands onderzoek

Dagevos (2001a, 2001b) hanteert het begrip sociaal-culturele integratie. Sociaal-culturele integratie verwijst naar de mate waarin etnische minderheden qua normen en waarden, taal en sociale contacten overeenstemmen of verschillen van de dominante cultuur. Onder sociaal-culturele integratie valt onder meer de 'sociale afstand'. Hiermee bedoelt men de hoeveelheid contacten die allochtone ouderen in hun vrijetijd met autochtonen hebben – gedragscomponent - en de mate van wenselijkheid van deze contacten - houdingscomponent. De sociale afstand van Turkse en Marokkaanse ouderen blijkt zeer groot: enerzijds onderhouden zij nauwelijks contacten met autochtonen in hun vrijetijd en anderzijds vinden zij deze contacten weinig wenselijk. Men heeft voornamelijk contact met leden van de eigen bevolkingsgroep. Dit wordt niet alleen veroorzaakt door het feit dat zij de Nederlandse taal slecht beheersen, maar ook doordat het aantal allochtonen in Nederland toeneemt, waardoor de ontmoetingskans met leden van de eigen groep vergroot. Veraert (1998) stelt zelfs dat de meerderheid van de Turkse en Marokkaanse ouderen niet capabel is om buiten de eigen gemeenschap te functioneren. Deze vaststelling geldt in het bijzonder voor de vrouwen.

Wat betreft het verenigingsleven blijkt dat oudere Turken en Marokkanen zelden lid of regelmatig bezoeker van een vereniging zijn. In het geval zij wel deelnemen aan activiteiten, gebeurt dit voornamelijk in groepen waarbij ook andere leden van de eigen bevolkingsgroep aangesloten zijn (Dagevos, 2001b).

Een studie van Van den Berg en Sala (2003) naar o.m. vrijetijdsbesteding bij Turkse en Marokkaanse ouderen in Leerdam wees uit dat alle Turkse respondenten contacten onderhouden met leeftijdsgenoten van de eigen gemeenschap in de vrijetijd. De contacten van de mannen hebben vooral plaats in de moskee en bij de mannenvereniging. Voor de vrouwen is de straat en de moskee de belangrijkste ontmoetingsplek. De Turkse mannelijke respondenten signaleren de behoefte aan een gescheiden ruimte voor mannen en vrouwen om samen te komen met leeftijdsgenoten. Daarenboven zouden zij graag activiteiten samen met de vrouwen doen. De Turkse vrouwen zelf hebben echter minder behoefte aan activiteiten, zij vinden samenkomen met

leeftijdsgenoten belangrijker dan een activiteit te ondernemen. Voor de Marokkaanse ouderen gelden min of meer dezelfde vaststellingen.

Wat betreft de vrijetijdsbesteding van de eerste generatie migranten in vergelijking met die van de tweede generatie, zien we dat de eerste generatie meer tijd thuis doorbrengt en vaker onder familie vertoeft. Zij zijn tevens sterker gericht op vrienden met dezelfde culturele achtergrond. Etnisch-culturele invloed blijkt sterk aanwezig in de vrijetijdsbesteding van de eerste generatie allochtonen (Jókövi, 1999).

3.6.4 Aparte vrijetijdsactiviteiten voor allochtone ouderen?

Eén van de centrale discussiepunten in het debat rond allochtone ouderen is de vraag of men voor deze ouderen aparte diensten moet aanbieden. In feite zijn er drie mogelijkheden qua aanbod:

- Mainstream aanbod: er is een aanbod van diensten voor alle ouderen, zonder rekening te houden met de specifieke noden van allochtone ouderen;
- Specifiek aanbod: er bestaat een aanbod van diensten voor alle ouderen, maar hierbij gaat speciale aandacht uit naar de noden van allochtone ouderen;
- Gescheiden aanbod: allochtone ouderen moeten beroep doen op diensten specifiek voor hun doelgroep (Tinker, 1997).

In elk geval vergt het uitwerken van een passend aanbod voor allochtone ouderen heel wat tijd. Slechts weinig mensen bezitten kennis over deze doelgroep en zeker in verhouding met het aantal allochtone ouderen kunnen de inspanningen groot zijn (Talloen, 2001).

4. Samenvatting

Uit het literatuuronderzoek komt naar voren dat bevolkingsgroepen met een laag inkomen of opleidingsniveau minder ontspannings- en ontplooiingskansen kennen in hun vrijetijd. Ongelijkheid bestaat dus ook op vlak van vrijetijdsbesteding, en is bovendien een afspiegeling van ongelijkheid in het algemeen op het gebied van inkomen, onderwijs en kansen op de arbeidsmarkt. Ongelijkheid in de vrijetijd heeft zowel materiële (tijd, geld) als culturele oorzaken (percepties van wat gepast vrijetijdsgedrag is voor leden van een bepaalde groep). Ouderen kunnen bijkomstige barrières ervaren t.o.v. vrijetijdsbesteding, zoals een slechtere gezondheid of angst om buiten te komen.

Er werd tot op heden nog geen wetenschappelijk onderzoek verricht naar de vrijetijdsbesteding van Turkse en Marokkaanse ouderen in Vlaanderen. De waarden, tradities en opvattingen betreffende vrijetijd die oudere migranten van de eerste generatie erop nahouden, kunnen nochtans erg verschillen van die van de autochtone ouderen. Turkse en Marokkaanse ouderen blijken bovendien een bijzonder kwetsbare groep in onze samenleving zijn. Ze behoren tot de groep allochtone ouderen, een groep met specifieke noden en behoeften die verschillen van hun autochtone leeftijdsgenoten. Zij maken tevens deel uit van de etnisch-culturele minderheden in Vlaanderen. Ouderen die behoren tot een etnisch-culturele minderheid ervaren doorgaans een aantal

problemen m.b.t. taal, kennis van diensten voor ouderen, negatieve attitudes, enz. Turkse en Marokkaanse ouderen bekleden voorts een zwakke maatschappelijke positie als gevolg van hun lage opleidingsniveau, arbeidsmarktpositie en inkomen. Zij kampen daarenboven met een terugkeerdilemma, waardoor ze hun situatie als voorlopig beschouwen en amper investeren in de huidige levensomstandigheden.

De kans dat Turkse en Marokkaanse ouderen omwille van hun lage maatschappelijke positie, het deel uitmaken van de groep ouderen én het behoren tot een etnisch-culturele minderheidsgroep ongelijkheid en barrières ervaren op vlak van vrijetijd is dus reëel.

Met deze studie willen we dan ook de vrijetijd van deze groep ouderen onder de loep nemen. Zoals gezegd werd er in Vlaanderen tot hiertoe nog geen wetenschappelijk onderzoek rond deze thematiek gevoerd. De resultaten van een aantal studies omtrent de zorgbehoeften van allochtone ouderen die kort stilstonden bij het thema vrijetijd blijven vaag en vragen om uitgebreider onderzoek. Ook in Nederland luidt de vraag naar meer informatie.

III. ONDERZOEKSOPZET

1. Onderzoeksdoelstelling en onderzoeksvragen

De doelstelling van dit onderzoek is na te gaan welke wensen Turkse en Marokkaanse ouderen hebben op het vlak van vrijetijdsbesteding. Aan welke (nieuwe) initiatieven specifiek voor deze doelgroep is er nood? Wat verwachten zij van dit aanbod?

De algemene onderzoeksvraag wordt aangevuld door volgende subvragen:

- Op welke manier brengen Turkse en Marokkaanse ouderen hun vrijetijd momenteel door?
- Welk aanbod aan activiteiten bestaat er op dit moment voor deze ouderen? Maken zij gebruik van dit aanbod?
- Welke barrières ervaren Turkse en Marokkaanse ouderen inzake vrijetijd?
- Aan welke vorm van activiteiten bestaat er behoefte?
- Hoe kunnen organisaties en verenigingen deze doelgroep bereiken?

2. Onderzoekstype

Op basis van de doelstelling van deze studie (*het vaststellen van de wensen van Turkse en Marokkaanse ouderen op vlak van vrijetijdsbesteding*) werd geopteerd voor kwalitatief onderzoek. Deze keuze is mede gebaseerd op het feit dat rond dit onderwerp amper onderzoek werd gedaan en er dus weinig voorkennis voorhanden is.

3. Onderzoekspopulatie en respondenten

De populatie waarover we in deze studie meer gegevens wensten te verzamelen zijn ouderen van Turkse of Marokkaanse origine (ongeacht nationaliteit), uit de leeftijdsgroep 60 tot 65 jaar, wonende in Vlaanderen of Brussel. We kozen voor mensen van Turkse of Marokkaanse origine omdat deze deel uitmaken van de twee grootste etnisch-culturele minderheden in Vlaanderen. De leeftijdsgrenzen werden vastgelegd op 60-65 jaar, omdat dit een groep is die momenteel nog vrij nieuw is in Vlaanderen, maar waarvan wel wordt verwacht dat deze in de toekomst zal uitbreiden daar de vergrijzing bij de eerste generatie migranten toeneemt (zie theoretisch kader). Hoewel we ons voor de uitvoerbaarheid van het onderzoek aan dit leeftijdssegment wensten te houden, moeten we hier tegelijkertijd de opmerking maken dat de respondenten die bevestigd werden ook met allochtone ouderen in contact kwamen die buiten deze leeftijdsgrenzen vielen.

Wat betreft de respondenten werd er beroep gedaan op bevoorrechte getuigen. Onder bevoorrechte getuigen verstaan we mensen die binnen een vereniging, organisatie of dienstencentrum werkzaam zijn - hetzij betaald, hetzij vrijwillig - met ouderen van Turkse en/of Marokkaanse origine.

De beslissing om bevoorrechte getuigen te bevragen, en niet de allochtone ouderen zelf, kwam tot stand na een gesprek met Saloua Berdai. Zij is projectverantwoordelijke voor OVALLO (Overleg Platform Allochtone Ouderen) bij de Brusselse Welzijns- en Gezondheidsraad en heeft reeds onderzoek gevoerd naar senioren van vreemde origine. Uit haar ervaringen is gebleken dat deze mensen zeer moeilijk bereikbaar zijn en dat het voor de onderzoeker moeilijk werken is omdat steeds beroep moet gedaan worden op een tolk. Daar wij voor dit onderzoek beperkt zijn in tijd, is dit praktisch niet haalbaar.

Om de respondenten te bereiken werd in eerste instantie telefonisch of schriftelijk (via e-mail) contact opgenomen met de federaties gericht op allochtone ouderen die aangesloten zijn bij het Forum van Etnisch-Culturele Minderheden, en met de sleutelfiguren uit het werkveld van de allochtone ouderen waarvan de contactgegevens vermeld staan in een publicatie van de Kristelijke Beweging van Gepensioneerden vzw (KBG)³. Vervolgens werd via de sneeuwbalmethode aan het gewenste aantal respondenten geraakt. Het betreft hier dus een a-selecte steekproef.

4. Dataverzamelmethode

Voor de bevraging van de bevoorrechte getuigen viel de keuze op semi-gestructureerde diepte-interviews. In het begin van deze interviews werd door middel van enkele open vragen gepeild naar het profiel van de Turkse en Marokkaanse ouderen waarmee de bevoorrechte getuige in contact komt binnen zijn/haar organisatie, vereniging of dienstencentrum. Vervolgens werd ingegaan op de vrijetijd van deze mensen, eveneens aan de hand van open vragen. De vragen rond de vrijetijd werden gegroepeerd rond vier topics: met name de huidige vrijetijdsbesteding van de ouderen, het aanbod aan vrijetijdsbesteding voor deze mensen, de barrières die zij ondervinden met betrekking tot vrijetijdsbesteding en tenslotte hun wensen en behoeften op vlak van vrijetijd. Het semi-gestructureerde interview bood de mogelijkheid op sommige vragen dieper in te gaan en bijvragen te stellen waar nodig. Voor een overzicht van het volledige interviewschema verwijzen we u door naar bijlage 1.

5. Afname en verwerking van de interviews

In totaal werden 14 personen geïnterviewd. De respondenten werden mondeling bevraged en de interviews op cassette opgenomen, met toestemming van de respondent. Alle interviews werden afgenomen binnen een tijdspanne van één maand, met name tussen half februari en half maart 2006. Van de 14 interviews werden er 13 in het Nederlands afgenomen en één in het Engels aangezien de respondent in kwestie geen Nederlands sprak. De gesprekken vonden in vrijwel alle gevallen plaats op de werkvloer van de bevoorrechte getuige. In één geval gebeurde het interview bij de respondent thuis. De duur van de gesprekken varieerde van een half uur tot anderhalf uur.

---

³ Wagemans, W. (z.d.). *Culturele diversiteit in KBG. Een reisgids met achtergrondinformatie, praktische tips en voorbeelden uit de praktijk*. Z.p.: Kristelijke Beweging van Gepensioneerden.

De opnames werden nadien letterlijk uitgetypt (voor een voorbeeld: zie bijlage 2). Deze data werden gebruikt voor de analyse van de onderzoeksgegevens. Voor deze analyse baseerden we ons op de werkwijze zoals beschreven door Baarda, de Goede en Teunissen (1998). Deze werkwijze omvat vijf stappen: (1) het selecteren van de relevante informatie uit de interviews, (2) het opsplitsen van deze relevante informatie in fragmenten die betrekking hebben tot één bepaald onderwerp, (3) het labelen⁴ van de relevante tekstfragmenten, (4) het ordenen van de verschillende labels in fundamentele clusters en (5) het beantwoorden van de onderzoeksvragen met behulp van de clusters.

6. Profiel van de bevoorrechte getuigen

Zoals gezegd werden er 14 bevoorrechte getuigen bevroegd. Onder hen bevonden zich 3 mannen en 11 vrouwen. 6 respondenten spraken in naam van de Turkse ouderen, 6 in naam van de Marokkaanse ouderen en 2 personen bezaten kennis over beide doelgroepen. Opvallend is dat op één persoon na alle bevoorrechte getuigen zelf van allochtone afkomst waren, meer bepaald van Turkse of Marokkaanse origine.

---

⁴ Dit betekent dat elk tekstfragment een titel krijgt die duidelijk aangeeft welke informatie in het fragment terug te vinden is, zodat later alle tekstfragmenten met hetzelfde label met elkaar vergeleken kunnen worden.

IV. ONDERZOEKSRESULTATEN

De bespreking van de onderzoeksresultaten dient om een globaal beeld te schetsen van de wijze waarop Turkse en Marokkaanse ouderen hun vrijetijd op dit moment doorbrengen, en de wensen die zij op dit vlak hebben. Er dient hierbij vermeld dat deze resultaten geenszins generaliseerbaar zijn naar de volledige populatie Turkse en Marokkaanse ouderen, aangezien de bevoorrechte getuigen enkel met een beperkt segment van de Turkse en/of Marokkaanse ouderen in contact komen. Teneinde de resultaten op een treffende wijze te illustreren, worden de respondenten hier en daar zelf aan het woord gelaten.

Alvorens op de onderzoeksresultaten in te gaan, dienen we de opmerking te maken dat de bevindingen voor de Turkse en Marokkaanse ouderen bijna volledig gelijklopend zijn. Daarom wordt in de bespreking van de resultaten geen opdeling gemaakt tussen beide groepen.

1. Situatieschets van de organisaties

1.1 BEREIK VAN DE ORGANISATIES

13 van de 14 bevoorrechte getuigen die bevestigd werden zijn werkzaam in een diensten-, integratie- of buurtcentrum, waar allochtone ouderen slechts een deel van de totale doelpopulatie uitmaken. Eén persoon is daarentegen werkzaam bij een zelforganisatie specifiek voor Turkse senioren.

De groepen Turkse en Marokkaanse ouderen die per organisatie bereikt worden, variëren qua omvang tussen de 15 en de 120 personen. De leeftijden van deze mensen schommelen tussen de 50 en de 80 jaar. In het merendeel van de gevallen bereikt men iets meer vrouwen dan mannen. De organisaties kwamen in contact met de ouderen via de moskeeën, adressenlijsten van de gemeente en via contacten in de wijk. De meeste ouderen werden op een persoonlijke manier aangesproken (in de moskee of via een huisbezoek) om deel te nemen aan activiteiten of infomomenten.

1.2 COMMUNICATIE MET DE OUDEREN

Van de 14 bevoorrechte getuigen die bevestigd werden, communiceren er 13 met de ouderen in de moedertaal van de doelgroep. Meer concreet betekent dit dus dat er Turks gesproken wordt met de Turkse ouderen en Berbers of Arabisch met de Marokkaanse senioren. De redenen die hiervoor genoemd worden zijn dat de ouderen slechts een zeer beperkte kennis van het Nederlands of Frans hebben en dat de communicatie vlotter verloopt wanneer dit in de moedertaal van de senioren gebeurt:

"De ouderen kunnen zich niet uitdrukken in het Nederlands. Die hebben een basis Nederlands, maar niet om hun gevoelens uit te drukken."

Onder de respondenten bevindt zich één persoon die niet in de moedertaal met de ouderen communiceert, omdat zij zelf deze talen niet beheerst. Dit is tevens ook de enige respondent die niet van allochtone afkomst is. De communicatie met de ouderen verloopt in dit geval via collega's die hun moedertaal wel spreken, in het Frans of met gebaren.

1.3 ACTIVITEITEN VOOR DE OUDEREN

Binnen de organisaties en verenigingen waar de bevoorrechte getuigen werkzaam zijn, worden verschillende soorten activiteiten georganiseerd voor allochtone ouderen. Bijna alle organisaties hebben ervaring met het kofferproject 'Ouder worden in Vlaanderen'. Dit project omvat zes infosessies waarin een twintigtal allochtone ouderen inlichtingen krijgt over de Vlaamse ouderenzorg. Meestal vonden de infosessies plaats op vraag van de provincie, en vormden ze een eerste aanzet tot het organiseren van activiteiten voor Turkse en Marokkaanse ouderen:

"Ja we hebben de groep niet zomaar losgelaten want je kan eigenlijk informatie geven, maar wat met die informatie? Dus we hebben... Daaruit zijn er eigenlijk opvolggroepen ontstaan. En die opvolggroepen zijn nu eigenlijk de gewone senioren groepen, zoals we Belgische groepen hebben. Dat is daaruit gekomen."

Los van het kofferproject richten de meeste organisaties ook zelf informatiemomenten in voor de Turkse en Marokkaanse ouderen. Deze infosessies hebben meestal betrekking op thema's die verband houden met ouder worden (ziektes, pensioen, sociale zekerheid, etc.) en kennen een zeer groot succes bij de doelgroep. De andere meest voorkomende activiteiten zijn uitstappen (voornamelijk musea en toeristische trekpleisters), ontmoetingsmiddagen, feesten (vb. Ramadanfeest) en sportieve of creatieve activiteiten. Verder is er één dienstencentrum dat Gelijke Kansen Gesprekken organiseert met autochtone en allochtone senioren en één organisatie die jaarlijks poetsacties op poten zet met als doel allochtone en autochtone ouderen samen te brengen.

1.4 KNELPUNTEN

Uit de interviews blijkt dat de respondenten verscheidene knelpunten ervaren in het werken met de Turkse en Marokkaanse ouderen. Deze knelpunten zijn erg uiteenlopend. Een drietal respondenten geeft aan dat de ouderen moeilijk afspraken kunnen nakomen. In de meeste gevallen komen de ouderen gewoon niet opdagen als ze niet kunnen komen naar een activiteit, en wordt er niet verwittigd. Bijna iedereen vermeldt als knelpunt ook het feit dat je als organisatie erg veel moet investeren om de Turkse en Marokkaanse ouderen te bereiken en een vertrouwensrelatie met hen op te bouwen. Dit blijkt een proces van lange duur. Andere knelpunten die door iedereen genoemd worden zijn communicatieproblemen omwille van de taal, een aantal randvoorwaarden waar steeds rekening mee moet gehouden worden (gebedstijden, niet-gemengde activiteiten en halal voeding),

het feit dat men steeds huisbezoeken moet afleggen om mensen op de hoogte te brengen van een activiteit en dat de ouderen altijd wat later komen. Twee respondenten melden als knelpunt ook dat de mannen van de eerste generatie er moeilijk van te overtuigen zijn om hun vrouw naar een bijeenkomst te laten gaan, zelfs wanneer deze enkel voor vrouwen is.

2. Huidige vrijetijdsbesteding

2.1 INVULLING VAN DE VRIJETIJD

Er bestaan weinig verschillen tussen de vrijetijdsbesteding van Turkse en Marokkaanse senioren. De oudere mannen brengen een groot deel van hun tijd door in de moskee. Omdat ze over veel vrijetijd beschikken, blijven ze tussen de gebeden - die vijfmaal per dag plaatsvinden - vaak hangen in de moskee om bij de praten met de andere mannen. De moskee vervult meer dan een louter godsdienstige functie: een groot deel van de sociale contacten vindt er plaats, en sommige moskeeën beschikken naast een gebedsruimte ook over een ontspanningsruimte en een cafetaria. De mannen kunnen ook terecht in theehuisjes en cafés (meestal zelforganisaties of vzw's) buiten de moskee, waar spelletjes gespeeld worden, de actualiteit uit het land van oorsprong gevolgd wordt, voetbal gekeken wordt, enz. De moskee en de cafés worden bijna dagelijks door de oudere mannen bezocht en vormen de belangrijkste bezigheid voor mannen in hun vrijetijd.

"Bij ons zul je ook wel zien dat mensen gewoon bij de kapper binnenstappen en die zetten zich neer zonder dat die geknipt moeten worden. Dat kan. In de moskee heb je juist hetzelfde, de moskee is open van 's morgens tot 's avonds en je kan je daar bij wijze van spreken gaan neerleggen of wat dan ook of je kan beneden gaan zitten kletsen, ik bedoel, niemand gaat u zeggen van het is geen openingsuur of van die zaken. Daar bestaat een hele grote souplesse op dat vlak."

In tegenstelling tot de mannen brengen de oudere Turkse en Marokkaanse vrouwen het grootste deel van hun tijd thuis door. Ze zijn over het algemeen bezig met de kleinkinderen en het bezoeken van familie, burens of zieken. Ze helpen ook bij de voorbereiding van feesten binnen de gemeenschap (doopfeesten, suikerfeest, etc.). Naar de moskee gaan ze slechts éénmaal per week, voor het vrijdaggebed. De laatste tijd zijn de oudere vrouwen wel meer en meer bezig met taallessen, zowel alfabetiseringscursussen in de eigen taal als Nederlandse lessen. Deze worden alsmear vaker door de moskee ingericht en zijn vooral bij de vrouwen populair.

Vier respondenten geven aan dat er zich onder de oudere vrouwen heel wat eenzame mensen bevinden die een geïsoleerd bestaan leiden. Ze beschikken niet zoals de mannen over een plaats waar ze dagelijks terechtkunnen om elkaar te ontmoeten en hebben soms schrik om buiten te komen omdat ze de taal niet kennen. Dit isolement is volgens de bevoorrechte getuigen minder groot bij de mannen.

De Marokkanen en Turken van de eerste generatie trekken ook jaarlijks terug naar hun land van herkomst. Bij de gepensioneerden van wie de kinderen het huis uit zijn is dit meestal voor langere periodes, soms tot 3-4 maanden tijdens het zomerseizoen. Opvallend is wel dat koppels niet altijd

samen gaan. Het gebeurt dat de man voor langere tijd in het buitenland zit, terwijl de vrouw in België blijft omwille van de (klein)kinderen.

Voor de oudere migranten neemt tot slot religie een centrale plaats in hun leven in. Naarmate men ouder wordt, wordt men verondersteld zich voor te bereiden op de dood en op het volgende leven. Voor de senioren die hun hele leven gewerkt hebben, is de pensioenleeftijd dan ook het moment bij uitstek voor een bedevaart naar Mekka.

De belangrijkste reden waarom Turkse en Marokkaanse ouderen hun vrijetijd op deze manier invullen, is omdat ze geen andere mogelijkheden kennen:

"They go to the mosques because they don't have anything else to do. Where can they go? There are no clubs, nothing. (...). And for the women this is more related to the culture, because the Turkish men are conservative and they don't want their wives to go out of the house, so they usually stay in the house."

Andere redenen waarom de mannen zoveel vrijetijd doorbrengen in de moskee en de cafés zijn sociale contacten en het feit dat het vertrouwde plaatsen zijn, die in de nabije omgeving liggen.

2.2 INVULLING VAN DE VRIJETIJD IN HET VERLEDEN

De huidige vrijetijdsbesteding van de Turkse en Marokkaanse ouderen verschilt nauwelijks van de manier waarop ze hun vrijetijd op jongere leeftijd doorbrachten in België. Het opvallendste verschil is dat men toen over minder vrijetijd beschikte en dat men nu meer tijd dan vroeger in het herkomstland spendeert. De respondenten zijn het er echter over eens dat deze generatie nooit een uitgebreid gamma aan vrijetijdsactiviteiten heeft gekend.

2.3 ERVAREN ONTEVREDENHEID EN ONGELIJKHEID

De meerderheid van de bevoorrechte getuigen heeft niet het gevoel dat de Turkse en Marokkaanse senioren echt ontevreden zijn over de manier waarop ze hun vrijetijd doorbrengen. De respondenten geven aan dat er voorlopig geen sprake is van ontevredenheid bij de ouderen omdat men niet op de hoogte is van andere mogelijkheden om de vrijetijd in te vullen. Omdat ze niet weten welk aanbod aan activiteiten er bestaat, hebben ze niet het gevoel dat ze op dit vlak iets tekortkomen.

"Ontevredenheid is er niet echt, maar je hoort wel dat het goed zou zijn als er iets is. Maar niet dat er een groep is die totaal gefrustreerd rondloopt."

De ouderen ervaren volgens het merendeel van de bevroagden (12 van de 14) geen ongelijkheid op gebied van vrijetijd. Dit komt enerzijds voort uit het feit dat men niet weet welke alternatieven

er bestaan voor de huidige vrijetijdsbesteding, en anderzijds doordat de Turkse en Marokkaanse ouderen niet snel geneigd zijn hun eigen situatie te vergelijken met die van de autochtone senioren. Men gaat over het algemeen de eigen groep als referentiepunt nemen. Aangezien de andere Turkse en Marokkaanse ouderen een gelijkaardige vrijetijdsbesteding kennen, voelen de meeste mensen zich op dit vlak weinig benadeeld.

Een kleine minderheid onder de respondenten wijkt van deze mening af. Zij stellen dat de ervaren ontevredenheid bij de ouderen wel groot is, maar dat ze zelf niet in staat zijn om verandering in deze situatie te brengen.

2.4 Sociale contacten

Turkse en Marokkaanse ouderen blijken in hun vrijetijd bijna uitsluitend contacten te hebben met mensen van de eigen gemeenschap en met familieleden. Een steeds weerkerende opmerking bij de respondenten in dit verband is dat contacten met autochtonen miniem zijn omwille van de taalbarrière. De ouderen vallen in de eerste plaats terug op de eigen gemeenschap omdat men zich er veilig voelt en omdat men er mensen vindt met dezelfde culturele achtergrond, die dezelfde taal spreken. De enige contacten met autochtonen zijn die met de burens, maar zulke contacten zijn over het algemeen - omwille van de taal - weinig diepgaand. De sociale contacten blijken ook erg wijkgebonden. Turkse en Marokkaanse ouderen hebben zelden contact met mensen uit een andere buurt of gemeente, tenzij met familieleden.

De meeste contacten vinden plaats op straat, thuis, in de moskee en voor de mannen in de theehuisjes. Ook op feesten (trouwefeesten, besnijdenissen) is er gelegenheid tot sociale contacten. Twee respondenten wijzen erop dat er eigenlijk geen echte ontmoetingsplek bestaat enkel en alleen voor de ouderen.

Hoewel de contacten met autochtonen beperkt zijn, zijn deze volgens het gros van de bevoorrechte getuigen allerm minst ongewenst. Er blijkt zeker een openheid bij de senioren te bestaan om autochtonen te ontmoeten, maar de ouderen hebben moeite om hiertoe zelf de stap zetten omdat men een taalbarrière ervaart. Organisaties en verenigingen dienen daarom op dit vlak een eerste aanzet te geven, door autochtone en allochtone ouderen samen te brengen. De bevoorrechte getuigen die reeds ervaring hebben met zulke ontmoetingsmomenten tussen beide groepen spreken van een succes.

Volgens de bevoorrechte getuigen zijn de meeste Turkse en Marokkaanse ouderen tevreden over de hoeveelheid sociale contacten die ze hebben. Over het algemeen hebben zij immers redelijk veel contact met familie. Ouderen die alleenstaand zijn na een sterfgeval of scheiding, of mensen die geen kinderen hebben, voelen zich daarentegen vaak alleen. De familie blijkt toch wel de belangrijkste bron van sociale contacten.

2.5 AANBOD

Alle respondenten zijn het erover eens: het traditionele seniorenaanbod bereikt op dit moment om verschillende redenen amper ouderen van Turkse of Marokkaanse origine. Naast een aantal randvoorwaarden die binnen de huidige organisaties niet vervuld zijn (gescheiden activiteiten naar geslacht, gebedsruimte), spelen ook inhoudelijke aspecten mee. Bepaalde activiteiten (vb. petanque, kerstfeest) zijn voor de allochtone ouderen onbekend terrein en schrikken hen daarom af. Wanneer iets niet vertrouwd is, zijn deze mensen niet snel geneigd om te participeren.

"Dat er vooral koffie wordt geschonken en geen muntthee, het zijn zo van die kleine dingen vaak die maken dat mensen zich, ja, dat toch als vreemd gaan ervaren."

Een specifiek aanbod voor deze mensen is volgens de respondenten vrijwel onbestaande. Binnen de Turkse en Marokkaanse gemeenschap bestaan wel zelforganisaties (met een aanbod voor iedereen) en ook de moskee organiseert af en toe activiteiten, maar echte seniorenverenigingen voor allochtonen ontbreken. De respondenten geven aan dat zij vaak de enige werking in hun omgeving zijn die bezig is met Turkse en Marokkaanse ouderen.

3. Barrières in de vrijetijd

Allochtone ouderen ervaren in hun vrijetijd heel wat barrières: taalbarrières, onwetendheid, religieuze barrières, financiële drempels en barrières op gebied van gezondheid en vaardigheden. We bespreken achtereenvolgens deze verschillende barrières.

De grootste barrière die Turkse en Marokkaanse senioren volgens de respondenten ondervinden op vlak van vrijetijd is de taalbarrière. Het feit dat zij een beperkte of zelfs helemaal geen kennis van het Nederlands hebben, weerhoudt hen ervan om van hun vertrouwde activiteitenpatroon af te wijken. De taalbarrière zorgt er tevens voor dat de ouderen niet in staat zijn om zichzelf te informeren over de mogelijkheden die bestaan op vlak van vrijetijd. Dit wordt mede in de hand gewerkt door het feit dat mensen van de eerste generatie vaak analfabeet zijn.

Naast de taal vormt de onbekendheid van het aanbod de belangrijkste barrière. De Turkse en Marokkaanse ouderen zijn over het algemeen niet op de hoogte waar ze terecht kunnen, en vaak zelfs niet eens dát ze ergens terecht kunnen voor bepaalde activiteiten. De onwetendheid is bij deze doelgroep erg groot.

Andere belangrijke barrières hebben te maken met religie. Het traditionele vrijetijdsaanbod is meestal niet afgestemd op een aantal specifieke behoeften van de allochtone ouderen. Eerst en vooral verkiezen Turkse en Marokkaanse ouderen niet-gemengde activiteiten naar geslacht. Vooral bij de Marokkaanse ouderen is dit een gevoelig punt, en zal dit de participatie in ernstige mate beïnvloeden. Ten tweede houdt het reguliere aanbod geen rekening met de voedingsgewoonten van deze groep. De islamitische ouderen consumeren enkel voedsel dat halal bereid is en drinken

geen alcohol. Dit zorgt ervoor dat bepaalde activiteiten (vb. wijndegustatie, barbecue) bij voorbaat ontoegankelijk zijn voor deze ouderen. Een derde barrière die samenhangt met religie, is dat er in het bestaande vrijetijdsaanbod geen plaats en tijd voorzien is om te bidden.

De Turkse en Marokkaanse ouderen ervaren ook financiële drempels op vlak van vrijetijd. Deze financiële drempels zijn een rechtstreeks gevolg van hun lage inkomen, maar houden ook verband met het feit dat het voor de eerste generatie migranten weinig gebruikelijk is om veel geld te spenderen aan vrijetijd. De Turkse en Marokkaanse ouderen kennen vrijetijd vooral als een sociaal en familiaal gebeuren, zonder dat hieraan een prijskaartje verbonden is:

"Nu, ik merk ook dat zij er gewoon minder voor over hebben. Dat mensen minder snel geld uitgeven aan vrijetijd, dat dat altijd maar heel goedkoop of gratis moet zijn, terwijl Belgische ouderen al sneller het normaal vinden om 50 euro te betalen voor een uitstap. Terwijl, ja, dat is bijna ondenkbaar om dat aan een allochtone oudere te vragen. Dat heeft soms te maken met een beperkt inkomen, maar ook wel wat met mentaliteit, dat dat geen prioriteit is, dat daar weinig geld wordt aan uitgegeven."

Tot slot zijn er nog een tweetal kleinere barrières waarmee Turkse en Marokkaanse ouderen te maken krijgen. In de eerste plaats hebben deze ouderen omwille van de zware werkomstandigheden die zij gekend hebben vaak een slechte gezondheid. Dit kan ertoe leiden dat men zich niet naar een activiteit kan begeven of er niet aan kan deelnemen. Niet onbelangrijk zijn ook de barrières op vlak van mentale vaardigheden. Bepaalde activiteiten zoals een boek lezen of meedoen aan een quiz zijn voor deze ouderen niet vanzelfsprekend omdat zij meestal laaggeschoold en/of analfabeet zijn.

4. Denkbeelden over vrijetijd

4.1 VRIJETIJD, EEN NIEUW GEGEVEN

Het begrip vrijetijdsbesteding is volgens de bevoorrechte getuigen nog niet echt ingeburgerd onder de Turkse en Marokkaanse ouderen. Zij kennen geen traditie van zich aan te sluiten bij verenigingen of hun vrijetijd op een georganiseerde wijze in te vullen. In het land van herkomst was dit niet gebruikelijk en na hun aankomst in België hebben de migranten van de eerste generatie vooral gewerkt en zich met de kinderen bezig gehouden. Het uitstippelen en plannen van de vrijetijd is voor deze mensen vaak onbekend terrein:

"Als ik naar mijn eigen situatie kijk, naar mijn ma en pa, die vinden dat vreemd: in je vrijetijd geld uitgeven om ergens aangesloten te zijn en dingen te gaan doen. Dat is voor hen een totaal nieuw gegeven. Je moet ze dat aanleren, want ze hebben dat nooit gekend."

"Je moet de mensen er echt naar toe lokken, nieuwe dingen leren kennen en gewoon het begrip vrijetijdsbesteding leren kennen. Ze kennen dat niet, vooral de senioren 50+ weten niet dat er nog iets is naast werken, de kinderen en het huishouden."

4.2 VRIJETIJD, TIJD VOOR RELIGIE

Turkse en Marokkaanse ouderen gebruiken de extra vrijgekomen tijd waarover ze na hun pensioen beschikken vaak om zich bezig te houden met religie. Ze bereiden zich voor op het leven na de dood. Dit beïnvloedt ook hun denken over vrijetijd. Aangezien men gelooft dat het aardse leven geen eindpunt vormt, willen de islamitische ouderen hun tijd vooral op een nuttige manier doorbrengen. Voor alles wat je hier op aarde doet, moet je later immers nog verantwoording afleggen.

"Hier heb je mensen die willen genieten van het eten en goed op restaurant gaan; dat ga je bij ons zelden vinden. Dat wordt niet gekaderd in vrijetijd. Dat is geen doel op zich. Goed eten is geen levensdoel."

4.3 RELIGIEUZE EN CULTURELE OPVATTINGEN

Andere denkbeelden over vrijetijdsbesteding houden verband met welke activiteiten binnen de Turkse en Marokkaanse traditie al dan niet gepast zijn. Deze opvattingen zijn veelal religieus en cultureel bepaald. Wat betreft sportactiviteiten is het bijvoorbeeld onaanvaardbaar dat mannen en vrouwen in dezelfde ruimte zouden sporten. Fietsen is een sport die voor vrouwen eerder als ongepast wordt beschouwd. Ook cafébezoek ligt erg gevoelig, omwille van het feit dat er in drankgelegenheden alcohol geserveerd wordt. Voor vrouwen wordt café- en cinemabezoek bovendien als hoogst ongepast ervaren. Verschillende respondenten melden ook dat dansavonden zoals die bij de autochtone senioren bestaan binnen de Turkse en Marokkaanse cultuur eerder ongewoon zijn, omdat er niet in koppels gedanst wordt en mannen en vrouwen op feesten in een aparte ruimte samenkomen. Overnachtingen bij een meerdaagse uitstap liggen eveneens moeilijk, tenzij dit in gezinverband of met koppels gebeurt. Verder zijn er nog activiteiten zoals kaarten en bingo, die geassocieerd worden met gokgedrag, volgens de voorschriften van de islam niet toelaatbaar.

5. Wensen en behoeften op vlak van vrijetijd

5.1 ONTSPANNING EN INFORMATIE

Hoewel de Turkse en Marokkaanse ouderen over het algemeen weinig ontevredenheid ervaren op vlak van vrijetijd, is er wel veel vraag naar (gezamenlijke) activiteiten. De behoeften liggen vooral op gebied van ontspanning en informatie. Wat betreft ontspanningsactiviteiten zouden de ouderen erg graag daguitstappen doen:

"Maar om specifiek ook zo toeristische activiteiten te doen, daar is wel nood aan. (...). Ze wonen wel in Brussel, maar komen vaak niet verder dan hun eigen wijk. En het Atomium bijvoorbeeld, dat hebben

ze vaak nog nooit gezien terwijl dat op een paar kilometer van hun huis is. Dus die dingen... daar is echt wel behoefte aan."

De respondenten geven aan dat de ouderen weliswaar al een tijdje in België wonen, maar nu pas de kans hebben om het land een beetje te bezichtigen. Het probleem is echter dat deze mensen niet goed weten hoe ze zulke dingen moeten aanpakken. Daarom is er veel vraag naar georganiseerde, toeristische uitstappen in groep. Andere ontspanningsactiviteiten die genoemd worden zijn ontmoetingen met autochtone senioren, en meer specifiek voor de vrouwen creatieve ateliers en babbelmiddagen.

Zoals gezegd is er naast behoefte aan ontspanning ook vraag naar informatiemomenten. Als gevolg van de taalbarrière komt heel wat essentiële informatie niet bij deze ouderen terecht. Daarom is er veel vraag naar vormende activiteiten rond thema's als gezondheid, welzijn, financiën, sociale zekerheid,... in de eigen taal. In diezelfde lijn blijken de ouderen erg geïnteresseerd om voorzieningen en dienstencentra te bezoeken, om van dichtbij te zien welke mogelijkheden er allemaal bestaan voor ouderen.

De vraag naar vrijetijdsactiviteiten bestaat zowel bij mannen als bij vrouwen. Toch liggen de behoeften voor de beide geslachten lichtelijk anders. De vrouwen kennen in het dagelijks leven minder gelegenheid om elkaar te ontmoeten, en daarom zijn ontmoetingsactiviteiten voor hen veel belangrijker dan voor de mannen. De activiteit zelf is eerder van ondergeschikt belang: het element van sociaal contact primeert. Bij de mannen is de vraag naar informatie dan weer veel groter.

5.2 TAALLESSEN

Opvallend is ook de vraag naar taallessen, zowel Nederlandse lessen als alfabetiseringscursussen in de eigen taal. Deze behoefte is zeer groot bij de oudere vrouwen. Het probleem is echter dat het bestaande aanbod aan taallessen niet is afgestemd op de ouderen:

"Het probleem in Lier is het volgende: dat de groep vrouwen graag les zou hebben enkel met vrouwen en bij het regulier aanbod is alles gemengd."

"Eigenlijk zou dat op maat van de ouderen moeten georganiseerd worden: minder schoolse aanpak, meer conversatie, schrijfwijze is niet zo belangrijk, communicatie wel. Dat aanbod is er niet."

Aan Nederlandse taallessen bestaat volgens de respondenten vooral behoefte omdat deze mensen graag zouden kunnen communiceren met de autochtone bevolking en omdat de oudere vrouwen zelfstandig door het leven willen kunnen gaan op het moment dat hun echtgenoot er niet meer is. De eerste generatie migranten is grotendeels laaggeschoold en wenst deze schade nu in te halen. Mede daarom willen de ouderen ook graag leren lezen en schrijven in de eigen taal.

Naar andere opleidingen is er volgens de respondenten geen vraag.

5.3 APARTE ACTIVITEITEN VOOR MANNEN EN VROUWEN

Turkse en Marokkaanse ouderen geven de voorkeur aan vrijetijdsactiviteiten die gescheiden zijn naar geslacht. Voor informatiemomenten en uitstappen is het onderscheid naar geslacht in principe niet zo belangrijk, maar enkele respondenten vermelden dat er in de praktijk soms wel moeilijk over gedaan wordt. Gemengde activiteiten vormen vooral voor de Marokkaanse senioren een heikel punt. Een groep mannen en vrouwen samenbrengen die geen koppels zijn, kan mogelijk de participatie van de vrouwen tot een minimum herleiden. Sowieso is het beter om in het beginstadium met gescheiden groepen te werken, teneinde niemand voor het hoofd te stoten.

"Want het verschil tussen de Belgische en de Marokkaanse cultuur is dat de vrouwen en de mannen graag apart zaken willen doen, met als reden van ze voelen zich beter op hun gemak en kunnen vrijuit praten over gevoelens en van die zaken allemaal. Dan hebben ze ook een beetje privacy. Ze zullen dat nooit doen indien er mannen aanwezig zijn, dan voelen ze zich geremd. En voor de mannen is het juist hetzelfde."

5.4 NOOD AAN EEN GEORGANISEERD AANBOD

De respondenten zijn het erover eens dat een verandering in de vrijetijdsbesteding van Turkse en Marokkaanse ouderen pas gerealiseerd kan worden als organisaties hier het initiatief nemen. Uit zichzelf zullen de ouderen zich niet verenigen of allerlei activiteiten op poten zetten. Een georganiseerd aanbod lijkt de enige oplossing om aan de senioren hun behoeften op vlak van vrijetijd tegemoet te komen:

"Ik denk dat dat zo overal is gebeurd: de emancipatie van de vrouwen in België, daar moest vroeger ook een bepaalde omkadering voor voorzien worden, totdat die mensen zelf initiatief gingen nemen. (...). Dat is voor de vrouwen zo gegaan en ik denk dat dat voor de allochtone senioren ook op die manier moet gerealiseerd worden."

6. Een vrijetijdsaanbod uitwerken voor Turkse en Marokkaanse ouderen

6.1 TURKSE EN MAROKKAANSE OUDEREN BEREIKEN

Alle bevoorrechte getuigen zijn het erover eens dat wanneer een vereniging of organisatie Turkse en/of Marokkaanse ouderen bij hun werking wenst te betrekken, dit extra inspanningen van het personeel zal vergen. 13 van de 14 van de respondenten zijn ervan overtuigd dat er voldoende mogelijkheden bestaan om met Turkse en Marokkaanse senioren in contact te komen. Als

voorbeelden worden de moskeeën genoemd, evenals sleutelfiguren binnen de Turkse en Marokkaanse gemeenschap en organisaties die reeds met allochtone ouderen werken. Een invalshoek die ook meermaals wordt genoemd zijn de kinderen. Zij spreken over het algemeen wel Nederlands of Frans en zouden als brugpersoon kunnen functioneren om met de ouders in contact te komen.

Een bedenking die hierbij gemaakt kan worden is dat men op deze manier vooral in contact komt met ouderen die reeds over een sociaal netwerk beschikken of al deel uitmaken van een werking. Om senioren die een eerder geïsoleerd bestaan leiden en weinig contacten binnen de Turkse of Marokkaanse gemeenschap hebben te bereiken, zal men via adressenlijsten van de gemeente moeten werken.

Eens men contacten heeft met Turkse en Marokkaanse ouderen, blijkt het erg moeilijk om deze doelgroep op traditionele wijze warm te maken om aan activiteiten deel te nemen. Schriftelijke reclame heeft volgens de respondenten geen effect omdat Turken en Marokkanen van de eerste generatie vaak niet kunnen lezen. Als oplossingen worden huisbezoeken genoemd en reclame naar de kinderen toe, liefst in de eigen taal:

"Ja, zo gewoon een brief sturen met een uitnodiging of een flyerje of een affiche dat werkt ontzettend moeilijk. Het is echt mensen persoonlijk contacteren, er naartoe gaan, als er al groepen zijn die dat taallessen volgen of zo, dat je daar eens naartoe gaat. Dat je op die manier die persoonlijke contacten legt en mondeling uitlegt van wat je wil doen en ze uitnodigen en... op die manier."

"Huisbezoeken. Een brochure zo in de brievenbus gooien, dat werkt niet. Je moet het eigenlijk gaan uitleggen. En misschien niet één keer, maar 100 keer. (...). Telefonisch contact, dat kan later. Als je een paar huisbezoeken gedaan hebt. Als je ze al kent."

6.2 BEGELEIDING

Uit de interviews blijkt dat bij de keuze van een begeleider voor een groep Turkse of Marokkaanse ouderen, leeftijd en origine geen rol spelen. De belangrijkste vereisten waaraan een begeleider moet voldoen is dat hij/zij kennis bezit over de leefwereld van de Turkse en Marokkaanse ouderen en een vertrouwensband kan opbouwen met de ouderen. Hiertoe dient deze persoon op de hoogte te zijn van een aantal gevoeligheden binnen de Turkse en Marokkaanse cultuur. De respondenten geven aan dat het het gemakkelijkst is wanneer de begeleider in de moedertaal van de ouderen kan communiceren of met een tolk werkt:

"Dat is natuurlijk weeral een extra inspanning: én begeleider én tolk. Als je een Turkssprekend of Marokkaanssprekend begeleider hebt dan sta je al een stapje verder."

"Als ze over hun gevoelens moeten praten of zo van die dingen, dan moet je iemand hebben die de taal spreekt. Maar als dat over praktische activiteiten gaat, is dat echt... dat kan dat dat iemand is die

de taal niet spreekt. Sowieso als je gemengd gaat werken, Marokkaans-Turks bijvoorbeeld, ga je heel moeilijk iemand vinden die de twee talen spreekt. Da's dan een witte raaf die je zoekt."

Ook het geslacht van een begeleider is belangrijk. De respondenten geven aan dat het bij een groep vrouwen aangewezen is om voor een vrouwelijke begeleidster te kiezen, en bij een groep mannen voor een man. Bij gemengde activiteiten zijn beide in principe mogelijk, maar volgens een aantal mensen is een vrouw in dat geval toch het meest wenselijk.

6.3 SPECIFIEK OF GESCHEIDEN AANBOD?

Hoewel alle respondenten voorstander zijn van een specifiek aanbod (een aanbod voor alle ouderen samen dat speciale aandacht besteedt aan de noden van allochtone ouderen), zien zij dit in het beginstadium moeilijk realiseerbaar. Het merendeel van de bevoorrechte getuigen vindt dat er in eerste instantie initiatieven moeten komen vanuit de Turkse en Marokkaanse gemeenschap, die zich echt richten op allochtone ouderen en kunnen inspelen op hun specifieke behoeften (gescheiden aanbod):

"Ik denk dat het gemakkelijkst is als het echt een aanbod is vanuit hun eigen gemeenschap en dat is inderdaad volledig gescheiden. (...). Het is heel belangrijk dat een gemeenschap ook aan zichzelf werkt. Maar tegelijkertijd kunnen er ook andere initiatieven zijn en kan er uiteraard toenadering naar mekaar worden gezocht."

Van zodra de Turkse en Marokkaanse ouderen aansluiting vinden bij zulke specifieke initiatieven, kan er gepoogd worden om een samenwerking op te zetten met de traditionele, autochtone organisaties. De respondenten vinden wel dat deze laatste zich meer zouden moeten openstellen naar en aanpassen aan de allochtone ouderen, omdat men anders nooit verder zal geraken dan een gescheiden aanbod voor allochtone en autochtone senioren.

"Dat is een win-win-situatie. Ik denk dat je dat zo moet bekijken en niet echt van zeg moeten we dat weer gaan aanpassen en toestanden. De realiteit is dat er hier een aanwezigheid is van een bepaalde groep mensen en die moeten we meenemen. Nemen we die mee, dan moeten we dat proberen op die manier te doen om dat succesvol te organiseren. Is daar geen wil, ja, dan moeten we daar ook niet onze tijd in steken. Zeg dan gewoon van wij zijn eigenlijk niet toegankelijk voor die categorie mensen, punt andere lijn."

6.4 COMMUNICATIE TUSSEN AUTOCHTONE EN ALLOCHTONE OUDEREN ONDERSTEUNEN

Gevraagd naar hoe organisaties of verenigingen de communicatie tussen autochtone en allochtone ouderen tijdens een activiteit kunnen ondersteunen, geeft vrijwel iedereen aan dat er gewerkt zou kunnen worden met tolken of interculturele bemiddelaars. In het beste geval zijn de begeleiders van de activiteit zelf meertalig. Een aantal respondenten (6) vindt echter dat er niet noodzakelijk sprake hoeft te zijn van een communicatieprobleem tussen de verschillende groepen ouderen:

"Iedereen kent wel iets. Het is niet dat ze echt volledig geen woord Nederlands kennen. Iedereen kent wel wat en met hand en tand kunnen ze het onderling wel uitleggen. We hebben gezien dat ze toch heel wat kunnen communiceren, zonder dat wij ertussen moeten komen. Maar als het moeilijk gaat, dan gaan we bemiddelen. (...). Dus eigenlijk moeten we de mensen misschien wat laten doen. We vertroetelen ze misschien te veel en denken 'ach ze kunnen het niet, we zullen het wel voor hen opvangen'. We moeten ze laten doen en pas ingrijpen als het niet meer lukt."

6.5 ACTIVITEITEN ROND CULTUUR EN RELIGIE

In de interviews werd de vraag gesteld of een activiteitenaanbod voor Turkse en Marokkaanse ouderen speciale aandacht dient te besteden aan de cultuur en religie van deze ouderen. De meningen van de respondenten hieromtrent zijn verdeeld. Aan de ene kant wordt er geopperd dat dit soort activiteiten de interesse van de ouderen sneller zal wekken omdat cultuur en ook religie vertrouwde thema's zijn die sterk leven bij de ouderen. Er wordt eveneens de opmerking gemaakt dat activiteiten rond de leefwereld een ideale manier zijn om mensen weg te trekken uit de moskee:

"Dat wordt nu wel gedaan door allochtonen, wordt de moskee, dat wordt meer en meer gezien als een heel complex, zo van Islam erin, sociale leven erin, lessen erin, enzovoort. Ik vind dat dat zo niet moet gebeuren. Da's niet goed voor de integratie zelf. Dan gaan die mensen in dat groepje blijven. Ik vind het... Ik heb liever dat bijvoorbeeld een vzw ook daar aandacht aan besteedt. (...). Dus vind ik dat als het aanbod ergens anders zit, nou dat vinden de mensen fijn, dan komen ze meer naar de vzw. (...). Anders gaan ze naar de moskee en blijft dat apart en weten we niks van elkaar, waar gaan we dan naartoe?"

De meerderheid van de bevroegden (10 personen) vindt activiteiten rond de leefwereld echter niet wenselijk aangezien hiervoor al voldoende aanbod bestaat vanuit zowel de Turkse als Marokkaanse gemeenschap en vanuit de moskeeën:

"Ik denk, men moet niet de dingen gaan doen die al gedaan worden en door de mensen die daar ook het beste voor geplaatst zijn. Dus dat moet je niet doen. Wel inspelen op zaken die daar niet aan de dagorde komen, dat moet je wel kunnen doen. Maar niet wat al gebeurt, anders zijn we dingen aan het doen naast elkaar en dan is er een overaanbod terwijl dat er juist een leemte is bij andere soorten aanbod."

Er wordt ook meermaals de nadruk op gelegd dat werken rond cultuur of religie enkel interessant is wanneer zo'n activiteit ook een meerwaarde heeft (bijvoorbeeld een uitwisseling tussen verschillende culturen). Heel wat bevoorrechte getuigen geven tenslotte aan dat de ouderen al dagelijks bezig zijn met hun cultuur en dat er behoefte bestaat om eens iets anders te doen. Een drietal respondenten vindt het een spijtige zaak dat de cultuur van de allochtone ouderen vaak het uitgangspunt vormt voor een activiteit, en dat er steeds opnieuw nadruk wordt gelegd op de cultuurverschillen:

"De mensen worden al elke dag geconfronteerd met hun Marokkaan zijn. De oude mensen moet je gewoon laten genieten."

"Maar als je gemengd gaat werken, dus Belgen en allochtonen samen, vind ik het wel belangrijk dat er op gelijke basis wordt gewerkt. (...). Dat je ook het effect van aapjeskijken vermijdt. Dat is een stomme uitdrukking misschien, maar dat heb je wel vaak als je intercultureel werkt: dan zullen de Marokkaanse vrouwen eens couscous maken voor de vrouwen van de KAV. Dat is wel tof maar dat is zo... ja, dat kan wel eens gebeuren, ik zeg niet dat dat niet mag georganiseerd worden, maar dat blijft zo een beetje exotisme zo, van we zullen eens kijken hoe dat die eten zo. Dat kan wel een boeiend zijn, maar het is eens zo meer boeiend om dan bijvoorbeeld voor de mensen van de KAV en Marokkaanse vrouwen een activiteit te organiseren, Filippijns koken bijvoorbeeld, dat kennen die geen van de twee en dan vertrek je van op gelijke basis, en dan vermijd je ook... dan wordt niks 'in the picture' gezet zo. Dat verschil wordt ook niet zo benadrukt, maar eerder het gelijke, hetgeen dat ze hetzelfde... van 'wij willen Filippijns koken', dan is dat het gemeenschappelijke. (...) Het thema is gemeenschappelijk en niet van het verschil het thema maken, dat bedoel ik eigenlijk."

V. CONCLUSIE EN BESCHOUWINGEN

Het doel van dit onderzoek was het vaststellen van de wensen van Turkse en Marokkaanse ouderen op vlak van vrijetijdsbesteding. Om deze wensen te achterhalen werden diepte-interviews afgenomen van bevoorrechte getuigen. In dit deel trachten we op basis van de bekomen resultaten een antwoord te formuleren op de onderzoeksvragen:

- Op welke manier brengen Turkse en Marokkaanse ouderen hun vrijetijd momenteel door?
- Welk aanbod aan activiteiten bestaat er op dit moment voor deze ouderen? Maken zij gebruik van dit aanbod?
- Welke barrières ervaren Turkse en Marokkaanse ouderen inzake vrijetijd?
- Aan welke vorm van activiteiten bestaat er behoefte?
- Hoe kunnen organisaties en verenigingen deze doelgroep bereiken?

Eerst en vooral is het opmerkelijk dat de resultaten voor de Turkse en Marokkaanse ouderen bijna volledig gelijklopend zijn. Het enige merkbare verschil is dat er bij de Turkse ouderen iets meer flexibiliteit bestaat wat betreft gemengde activiteiten naar geslacht. Turkse ouderen zullen minder snel een probleem maken wanneer een groep gemengd is, daar waar dit voor Marokkaanse ouderen moeilijker ligt.

Uit de interviews blijkt dat Turkse en Marokkaanse ouderen hun vrijetijd hoofdzakelijk doorbrengen binnen de eigen gemeenschap. Voor de mannen gebeurt dit buitenshuis, in de moskee of theehuisjes. De vrouwen blijven meestal thuis en kennen geen ontmoetingsplaatsen. Ze houden zich vooral bezig met het bezoeken van burens, zieken en familie.

Wanneer we een vergelijking maken met de vrijetijdsbesteding van autochtone senioren - zoals besproken in het theoretisch kader, zien we dat deze vaker sportieve activiteiten ondernemen (fietsen, wandelen) en dat de autochtonen meer activiteiten buitenshuis kennen (excursies, verenigingsleven) dan de allochtonen. Uit de gesprekken met de respondenten kunnen we besluiten dat de vrijetijdsbesteding van de allochtone senioren minder afwisseling kent dan die van de autochtonen en tevens minder georganiseerd plaatsvindt. Belangrijk is ook dat oudere mannen en vrouwen uit de Turkse en Marokkaanse gemeenschap hun vrijetijd gescheiden doorbrengen, terwijl dit bij de autochtone ouderen over het algemeen niet het geval is.

Op vlak van sociale contacten komen we tot dezelfde vaststelling als Dagevos in Nederland: met name dat Turkse en Marokkaanse ouderen zelden contacten hebben met autochtonen. Volgens vrijwel alle respondenten zijn deze contacten echter wel gewenst, integendeel tot wat Dagevos concludeerde. De voornaamste drempel die allochtone ouderen ervan weerhoudt met autochtonen om te gaan is de taalbarrière.

Turkse en Marokkaanse ouderen maken amper gebruik van het bestaande vrijetijdsaanbod voor senioren. Dit blijkt zowel uit de literatuurstudie als uit de interviews. Er bestaat bijna geen aanbod dat zich specifiek naar allochtone ouderen richt.

Inzake vrijetijd ervaren Turkse en Marokkaanse ouderen diverse barrières. Deze gaan van financiële barrières over taal-, godsdienst- en culturele barrières tot onbekendheid van het aanbod. Deze barrières situeren zich in de opdeling van McPherson op zowel individueel als maatschappelijk niveau. De taal-, godsdienst- en cultuurdrempel, evenals de onwetendheid van de ouderen omtrent het bestaande vrijetijdsaanbod, zijn barrières op maatschappelijke niveau. De financiële barrière kunnen we op het individuele niveau plaatsen, meer bepaald bij de barrières als gevolg van persoonlijke factoren.

Het gevolg van deze barrières is dat Turkse en Marokkaanse ouderen geen toegang vinden tot het bestaande vrijetijdsaanbod en niet de stap durven zetten om van hun vertrouwde vrijetijdsactiviteitenpatroon af te wijken.

Binnen de zes basiscondities voor vrijetijdsbesteding⁵ die Beckers en van der Poel onderscheiden zien we dat vooral inkomen, vrijetijdsaanbod en vaardigheden bij Turkse en Marokkaanse ouderen invloed uitoefenen op de vorm van vrijetijdsbesteding.

Het inkomen van de allochtone ouderen is over het algemeen laag en als gevolg hiervan zal men niet altijd kunnen deelnemen aan activiteiten waarvoor een prijs gevraagd wordt. Ook het vrijetijdsaanbod bepaalt in sterke mate het uitzicht van de vrijetijd: aangezien het bestaande aanbod op dit moment niet is aangepast aan de wensen (zie verder) van de allochtone ouderen zijn deze mensen weinig geneigd aan activiteiten deel te nemen. Wat betreft vaardigheden blijken een slechte gezondheid als gevolg van zware werkomstandigheden (lichamelijke vaardigheden) en een laag opleidingsniveau (mentale vaardigheden) de vrijetijd in kleine mate te beïnvloeden.

Zoals uit de gesprekken met de respondenten blijkt, bestaat er bij de Turkse en Marokkaanse ouderen heel wat vraag naar ontspannende en informatieve activiteiten. Qua ontspanning is er voornamelijk behoefte aan ontmoetingen en excursies, qua informatieve activiteiten aan vormingsmiddagen in de eigen taal rond thema's die met ouder worden te maken hebben. Er is tevens behoefte aan Nederlands taallessen (vooral bij de vrouwen). Deze dienen echter de focus te leggen op communicatie, en niet zozeer op schrijfwijze of grammatica.

Wanneer we kijken naar de typologie van activiteiten voor ouderen (Reed, Stanley & Clark: zie theoretisch kader), zien we dat in het geval van Turkse en Marokkaanse ouderen een activiteit best door een buitenstaander georganiseerd kan worden, want dat zij niet geneigd zijn zelf spontaan iets op poten te zetten. In een eerste stadium gebeurt dit best door of in samenwerking met sleutelfiguren uit de Turkse en Marokkaanse gemeenschap. Zij bevinden zich in de ideale positie om aan te geven wat wel en niet kan, en om contacten te leggen met de ouderen.

Over de vraag of een activiteit traditioneel of vernieuwend moet zijn, bestaat enige discussie. In elk geval zijn de activiteiten die wij als traditionele seniorenactiviteiten beschouwen (vb. petanque)

---

⁵ Verzorgingspositie, inkomen, omvang van de vrijetijd, vaardigheden, context en vrijetijdsaanbod.

onbekend terrein voor de allochtone ouderen. Het lijkt weinig waarschijnlijk dat men met deze activiteiten Turkse en Marokkaanse ouderen zal lokken. Anderzijds kan men onder een traditioneel aanbod in deze context ook een aanbod verstaan dat verderbouwt op de specifieke interesses die bij allochtone ouderen leven (zoals werd beschreven in het theoretisch kader vertrekt een traditioneel aanbod immers van de reeds aanwezige en gekende interesses van ouderen). In het geval van Turkse en Marokkaanse senioren betreft het hier dan veelal activiteiten rond religie en Turkse/Marokkaanse cultuur. Volgens verschillende respondenten is dit de beste manier om de interesse van allochtone ouderen te wekken. Toch zijn een aantal respondenten de mening toegedaan dat een vernieuwende activiteit (een activiteit die in deze context dus níet aansluit bij de leefwereld van de Turkse en Marokkaanse ouderen) een beter idee is omdat men op deze manier niet telkens weer focust op cultuurverschillen. Qua begeleiding zijn er geen specifieke eisen, behalve dat een begeleider oog heeft voor bepaalde gevoeligheden binnen de Turkse en Marokkaanse cultuur en dat het geslacht van de begeleider overeenstemt met het geslacht van de groep indien het een niet-gemengde groep betreft.

Volgens de bevoorrechte getuigen is persoonlijk contact erg belangrijk, wil men Turkse en Marokkaanse ouderen stimuleren om aan activiteiten deel te nemen. Huisbezoeken blijken een goede manier om met mensen in contact te komen en hun vertrouwen te winnen. Andere mogelijkheden zijn het aflopen van plaatsen waar ouderen vaak komen (theehuisjes, moskeeën) of het werken via sleutelfiguren binnen de Turkse en Marokkaanse gemeenschap.

Dit brengt ons tot slot bij de centrale onderzoeksvraag, met name welke wensen Turkse en Marokkaanse ouderen hebben op vlak van vrijetijd. Op inhoudelijk vlak situeren hun wensen zich zoals gezegd voornamelijk op het vlak van informatie, ontspanning en Nederlandse taallessen. Een aanbod voor deze mensen dient echter ook rekening te houden met een aantal vormelijke wensen. Deze hebben veelal te maken met religie. In de eerste plaats betreft het hier de vraag naar niet-gemengde activiteiten voor mannen en vrouwen. Hoewel dit zeker niet voor alle ouderen en alle activiteiten een vereiste is, is dit in de meeste gevallen toch aangewezen. Ten tweede hebben deze ouderen de wens dat er rekening wordt gehouden met hun voedingsgewoonten (halal voeding) en het feit dat zij geen alcohol drinken. Een laatste wens is dat er steeds plaats en gelegenheid is tot bidden.

De voorkeur van Turkse en Marokkaanse ouderen gaat zeker uit naar een specifiek aanbod (zie Tinker). Uit de interviews blijkt wel dat dit in een beginstadium misschien niet haalbaar is en dat men daarom beter voor een gescheiden aanbod opteert vooraleer de stap te zetten naar een specifiek aanbod.

Hoewel er heel wat cruciale informatie verzameld werd omtrent de vrijetijdsbesteding van Turkse en Marokkaanse ouderen, vormde het werken met bevoorrechte getuigen in zekere zin ook een tekortkoming van dit onderzoek. Sommige vragen waren voor bepaalde respondenten bijvoorbeeld moeilijker te beantwoorden omdat zij zelf niet tot de doelgroep van de allochtone ouderen behoren en zich bijgevolg niet altijd in hun situatie kunnen inleven. Een aantal bevoorrechte getuigen maakte dan ook terecht de opmerking dat men best bij de Turkse en Marokkaanse ouderen zelf

aanklopt wanneer men meer te weten wil komen over hun situatie. Wanneer de omstandigheden (tijd, kosten) het toelaten is het daarom aangewezen om informatie uit eerste bron te verzamelen, met name bij de allochtone ouderen zelf.

Een andere kritische bedenking die bij deze studie gemaakt kan worden is dat in verband met allochtone ouderen misschien eerder prioriteit moet gegeven worden aan thema's als welzijn en gezondheid. Volgens de respondenten hebben deze mensen immers te kampen met een enorme kennisachterstand op vlak van ouderenvoorzieningen, de werking van OCMW's, mutualiteiten, pensioendiensten, etc. Hoewel vrijetijd zeker kan bijdragen aan de levenstevredenheid en -kwaliteit van mensen, kan men zich de vraag stellen of het tegemoet komen aan de vrijetijdswensen van allochtone ouderen voorrang dient te krijgen op het tegemoet komen aan behoeften op gebied van gezondheid en welzijn.

In elk geval is er nog heel wat werk aan de winkel wat betreft de verbetering van de leefsituatie van Turkse en Marokkaanse ouderen in Vlaanderen, en vrijetijd is hier slechts een klein onderdeel van.

VI. BIBLIOGRAFIE

Abrams, M. (1995). Leisure time use by the elderly and leisure provision for the elderly. In C. Critcher, P. Bramham, & A. Tomlinson (Eds.), *Sociology of leisure* (pp. 247-255). London: E & FN Spon.

Baarda, D., de Goede, M., & Teunissen, J. (1998). *Basisboek kwalitatief onderzoek: praktische handleiding voor het opzetten en uitvoeren van kwalitatief onderzoek*. Houten: Stenfert Kroese.

Beckers, T., & van der Poel, H. (1990). *Vrijetijd tussen vorming en vermaak. Een inleiding tot de studie van de vrijetijd*. Leiden: Stenfert Kroese.

Berdai, S. (2005). *Vergrijzing... een kleurrijk gegeven!* Brussel: Vlaamse Gemeenschapscommissie.

Blakemore, K. (1999). Ageing and ethnicity. In J. Johnson, & R. Slater (Eds.), *Ageing and later life* (pp. 68-75). London: Sage Publications.

Blakemore, K., & Boneham, M. (1994). *Age, race and ethnicity. A comparative approach*. Buckingham: Open University Press.

BME-elders in the province of East-Flanders, Belgium. Background report for the Seem II-project (2004). Geraadpleegd op 18 Oktober, 2005, op <http://www.leeds.gov.uk/seem>

Clarke, J., & Critcher, C. (1995). Leisure and inequality. In C. Critcher, P. Bramham, & A. Tomlinson (Eds.), *Sociology of leisure* (pp. 247-255). London: E & FN Spon.

Corijn, E. (2000). *Vrije tijd werkt ook. Over de verhouding tussen arbeid en vrije tijd in de twintigste eeuw*. Brussel: Koning Boudewijn Stichting.

Cuyvers, G., & Kavs, J. (2001). *De huidige en toekomstige behoeften van allochtone ouderen aan welzijns- en gezondheidsvoorzieningen*. Geel: Katholieke Hogeschool Kempen; Brussel: Ministerie van de Vlaamse Gemeenschap.

Dagevos, J. (2001). Allochtone ouderen. In M.M.Y., de Klerk, (Ed.). *Rapportage ouderen 2001. Veranderingen in de leefsituatie* (pp.249-281). Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.

Dagevos, J. (2001). *De leefsituatie van allochtone ouderen in Nederland. Stand van zaken, ontwikkelingen en informatielacunes*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.

Dowd, J.J., & Bengston, V.L. (1978). Aging in minority populations. An examination of the double jeopardy hypothesis. *Journal of gerontology*, 33, 427-436.

Estes, C.L., Biggs, S., & Phillipson, C. (2003). *Social theory, social policy and ageing. A critical introduction*. Berkshire: Open University Press.

Federale Overheidsdienst Economie, KMO, Middenstand en Energie. (2004). *Bevolking en huishoudens. Buitenlandse bevolking op 01.01.2004*. Brussel: Algemene directie statistiek en economische informatie.

Ferraro, K.F., & Farmer, M.M. (1996). Double jeopardy, aging as leveler, or persistent health inequality? A longitudinal analysis of white and black americans. *Journal of gerontology: social sciences, 51B*, S319-S328.

Harris, D.K. (1990). *Sociology of aging*. New York: Harper & Row.

Houben, M., Audenaerts, V., & Mortelmans, D. (2004). Vrije tijd en tijdsbesteding. In T. Jacobs, L. Vanderleyden, & L. Vanden Boer (Eds.), *Op latere leeftijd. De leefsituatie van 55-plussers in Vlaanderen* (pp. 225-252). Antwerpen-Apeldoorn: Garant.

Janssens, A. & Timmerman, C. (2003). *Hoe elkaar de hand reiken? De zoekende interactie tussen de allochtone ouderen en het zorgaanbod in de stad Antwerpen.*, Antwerpen: Steunpunt Gelijkekansenbeleid.

Jókövi, E. M. (1999). Vrijtijdsbesteding van de 1ste en de 2e generatie Turken, Marokkanen en Surinamers. *Vrijtijdstudies, 17*, 7-23.

Koninckx, E., Verté, D., & Ponjaert-Kristoffersen, I. (1997). *Wat na 55? Onderzoek naar de kwaliteitsverbetering van de werking van de seniorenbonden in Limburg*. Niet-gepubliceerde verhandeling, Vrije Universiteit Brussel, Brussel.

McPherson, B.D. (1991). Aging and leisure benefits: a life cycle perspective. In B.L. Driver, P.J. Brown, & G.L. Peterson (Eds.), *Benefits of leisure* (pp. 423-430). Pennsylvania: Venture Publishing.

Moody, H.R. (1998). *Aging. Concepts and controversies*. Thousand oaks: Pine Forge Press.

Reed, J., Stanley, D., & Clark, C. (2004). *Health, well-being and older people*. Bristol: The Policy Press.

Sala, M., & Van den Berg, B. (2003). *Oud worden ver van huis: tussen wal en schip? Een onderzoek naar de behoeften omtrent zorg, wonen en vrijetijdsbesteding van Turkse en Marokkaanse ouderen in Leerdam*. Amsterdam: Vrije Universiteit Amsterdam.

Schellingerhout, R. (2004). *Cijferrapport allochtone ouderen*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.

Smolenaars, E. (1999). *Plusminus vijfenzestig. De sociale diversiteit van pensioengerechtigde leeftijden en 'ouderdom'*. Utrecht: Lemma.

Talloen, D. (1999). Turkse ouderen: zorgvraag en zorgaanbod. *Anderzijds*, 5, 4-10.

Talloen, D. (2001). Dossier: Allochtone ouderen. *Sociaal*, 22, 9-15.

Tinker, A. (1997). *Older people in modern society*. New York: Longman.

van den Broek, A. (2003). Het veranderende aanzien van de vrije tijd. In J. de Haan, A. Van den Broek, F. Huysmans, & K. Breedveld (Eds.), *Tijdverschijnselen. Impressies van de vrije tijd*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.

van den Broeck, A., & de Haan, J., (2003). Convenience experience. In J. de Haan, A. Van den Broek, F. Huysmans, & K. Breedveld (Eds.), *Tijdverschijnselen. Impressies van de vrije tijd*. Den Haag: Sociaal Cultureel Planbureau.

van der Poel, H. (1999). *Tijd voor vrijheid. Inleiding tot de studie van de vrijetijd*. Amsterdam: Boom.

Veraert, J. (1998). Allochtone ouderen in onze samenleving. *Sociaal Bestek*, 60, 8-11.

Vlaams Minderheden Centrum (2001). *Etnisch culturele minderheden in Vlaanderen*. Geraadpleegd op 3 December, 2005, op <http://www.vmc.be>

VII. BIJLAGEN

Bijlage 1: Interviewschema voor bevoorrechte getuigen

Bijlage 2: Voorbeeldinterview